

Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs

Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden
en Schoolloopbanen

jaar 3 - 2020/2021

Laura Mulder, Chaïm la Roi, Hester Mennes, Carmen van Alebeek,
Geert ten Dam, Tom van der Meer & Herman van de Werfhorst
met dank aan Ellis Aizenberg, Boris van den Berg, Paula Thijs & Frank Wanders

Universiteit van Amsterdam
www.adks.nl

Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs

Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden
en Schoolloopbanen

jaar 3 - 2020/2021

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Laura Mulder, Chaïm la Roi, Hester Mennes, Carmen van Alebeek,
Geert ten Dam, Tom van der Meer & Herman van de Werfhorst
met dank aan Ellis Aizenberg, Boris van den Berg, Paula Thijs & Frank Wanders

Universiteit van Amsterdam
www.adks.nl

Samenvatting

Dit rapport brengt de opvattingen van jongeren over de democratische rechtsstaat in kaart voor leerlingen van het derde jaar van de middelbare school. Het volgt op twee eerdere rapporten, waaraan dezelfde leerlingen meewerkten toen zij nog in het eerste en/of tweede leerjaar zaten. De data van het derde leerjaar zijn verzameld in het voorjaar van 2021, toen de middelbare scholen nog met verregaande beperkingen moesten werken vanwege de Covid19-pandemie. Bovendien volgde deze ronde van dataverzameling kort op de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2021.

Dit rapport rust op de data die zijn verzameld in het Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen (ADKS), een meerjarig onderzoek waarbij duizenden Nederlandse leerlingen in tientallen scholen gedurende het voortgezet onderwijs worden gevolgd om de ontwikkeling van democratische kernwaarden bij jongeren in kaart te brengen.

Waar jongeren in de eerste twee leerjaren van de middelbare school weinig veranderingen hebben laten zien, zien we enkele grote verschuivingen in het derde leerjaar. Ten eerste zien we een grotere hechting aan de (vertegenwoordigende) democratie. Het percentage leerlingen dat het belangrijk noemt te leven in een democratisch land is fors gestegen van 49% in jaar 2 naar 65% in jaar 3. De leerlingen zeggen vaker dat ze zullen gaan stemmen als ze volwassen zijn. Hun politieke kennis, politieke interesse, en politieke zelfvertrouwen in de eigen vaardigheden zijn toegenomen. Ten tweede is het vertrouwen in ambtsdragers in jaar 3 nog verder afgenomen ten opzichte van jaren 1 en 2. Ook het vertrouwen dat politici luisteren naar mensen zoals zij en hun ouders loopt achteruit. Ten derde leggen de leerlingen wat meer nadruk op het individu boven de gemeenschap dan in eerdere jaren. Dit is het meest zichtbaar in de discussie rond vrijheid van meningsuiting tegenover het kwetsen van anderen.

Onder deze veranderingen laten de resultaten ook wezenlijke constanten zien. De grote verschillen tussen de opleidingsniveaus, die we al sinds het begin van de middelbare schoolperiode rapporteren, blijken weerbarstig. Vwo-leerlingen zijn het meest gehecht aan de democratie, hebben de meeste kennis, het meeste vertrouwen, en de meeste interesse; vmbo-leerlingen scoren op al deze kenmerken laag. Die verschillen zijn niet wezenlijk veranderd.

16 november 2022, **ADKS**

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Belangrijkste bevindingen	4
Voorwoord	6
1. Steun voor de democratie in opvattingen en intenties	9
1.1 Inleiding	9
1.2 Het belang van de democratie	10
1.3 Bestuursvorm: Wie zou de wetten moeten maken?	13
1.4 Belangrijkste problemen	15
1.5 Stemmen bij verkiezingen	17
1.6 Conclusie	19
Literatuur	19
2. Vertrouwen in ambtsdragers en politiek zelfvertrouwen	21
2.1 Inleiding	21
2.2 Vertrouwen en zelfvertrouwen in jaar 3	22
2.3 Patronen over de afgelopen drie jaren	25
2.4 Verschillen tussen groepen leerlingen	27
2.5 Conclusie	32
Literatuur	33
Populistische opvattingen	35
3. Democratische dilemma's	37
3.1 Inleiding: steun voor drie kernwaarden	37
3.2 Algemene trends	38
3.3 Ontwikkelingen naar opleidingsniveau	38
3.4 Ontwikkelingen naar migratieachtergrond	41
3.5 Ontwikkelingen naar sociaal-economische achtergrond	41
3.6 Ontwikkelingen naar geslacht	44
3.7 Conclusie	44
Literatuur	45
Appendix	45
4. Politieke kennis, interesse, en socialisatie	47
4.1 Inleiding	47
4.2 Politieke kennis	48
4.3 Politieke & maatschappelijke interesse	52
4.4 Politieke socialisatie	55
4.5 Conclusie	57
Literatuur	58
Onderzoeksverantwoording	60
5.1 Hoe kwam de vragenlijst tot stand?	61
5.2 Dataverzameling	63

Belangrijkste bevindingen

Steun voor de democratie in opvattingen en intenties

Leerlingen tonen in jaar 3 meer steun voor de democratie dan in jaren 2 en 1. Dat zien we allereerst in hun opvattingen. Leerlingen vinden het belangrijker dan in jaar 2 om in een democratie te leven: dit is gegroeid van circa de helft van de leerlingen naar ongeveer tweederde. Ook is de overtuiging toegenomen dat Nederland een democratie is (van 65 naar 74 procent). De vertegenwoordigende democratie blijft de populairste bestuursvorm. Steun voor directe democratie (besluiten door 'alle burgers') is gedaald, net als steun voor een sterke leider. De toegenomen steun voor de democratie blijkt ook uit de aanzienlijk hogere intentie van leerlingen om te gaan stemmen zodra zij volwassen zijn. Mogelijk hangt deze stijging samen met de aandacht voor de Tweede Kamerverkiezingen die vlak voor de dataverzameling plaatsvond.

Leerlingen hebben uiteenlopende opvattingen over de voornaamste problemen waar Nederland mee te maken heeft. In hogere opleidingsniveaus worden de thema's klimaat en ongelijkheid vaker benoemd. Leerlingen zoeken de oplossing voor die problemen vooral bij de gemeenschap ('alle mensen'), en minder bij politici.

▶ [Lees verder in hoofdstuk 1](#)

Vertrouwen in ambtsdragers en politiek zelfvertrouwen

Een meerderheid van de ondervraagde jongeren heeft vertrouwen in publieke ambtsdragers. Politici worden echter substantieel minder vertrouwd dan andere ambtsdragers. Het vertrouwen in ambtsdragers is bovendien in jaar 3 lager dan in jaren 1 en 2. Het vertrouwen van jongeren in hun eigen politieke vaardigheden (intern politiek zelfvertrouwen) is in jaar 3 gestegen. Het vertrouwen dat het systeem responsief is naar de wensen van mensen als zij en hun ouders (extern politiek zelfvertrouwen) is echter gedaald. Het interne politieke zelfvertrouwen ligt hoger onder jongens dan meisjes, hoger onder vwo-leerlingen dan havo- en vmbo-leerlingen, en iets hoger onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond dan jongeren zonder migratieachtergrond.

▶ [Lees verder in hoofdstuk 2](#)

Populistische opvattingen

Populisme is een set ideeën waarbij het ‘het goede volk’ tegenover ‘een corrupte elite’ wordt gezet. In jaar 3 hebben we leerlingen voor het eerst ondervraagd met stellingen die tappen in populistische opvattingen. Mensen, of politieke partijen, worden populistisch genoemd als zij anti-elite zijn, en vinden dat de politiek een uiting moet zijn van de algemene wil van het (homogene) volk. Steun voor populisme is nogal gemengd. Jongeren onderschrijven dat politici te veel praten en te weinig doen. Maar er is weinig steun om de macht direct aan de bevolking te geven. Andere stellingen leveren een weinig eenduidig beeld op. Dit wijst wel op aanknopingspunten maar niet op een grote voedingsbodem voor populisme.

▶ [Lees verder in het kader](#)

Democratische dilemma's

Democratie en politiek veronderstellen vaak een afweging tussen rivaliserende nastrevenswaardige waarden. We zien dat jongeren in jaar 3 goeddeels soortgelijke afwegingen maken als in voorgaande jaren. Maar toch zijn er verschuivingen. Deze verschuivingen werken in de richting van meer individualisme, instrumentalisme, en egocentrisme boven de gemeenschap. Dit zien we vooral in het dilemma rond vrijheid van meningsuiting. In jaar 3 geven jongeren ‘alles kunnen zeggen wat je denkt’ voorkeur boven rekening houden met anderen; in jaar 1 was dat nog omgekeerd. Ook op andere thema's zien we een soortgelijke trend, hoewel jongeren daar nadrukkelijk aan de kant van gemeenschapszin blijven. Toch bewegen zij in jaar 3 in de richting van privacy boven veiligheid; van de eigen zin boven de regels; van grotere boven kleinere inkomensverschillen; en van wetten die goed zijn voor henzelf boven wetten die goed zijn voor de gemeenschap.

▶ [Lees verder in hoofdstuk 3](#)

Politieke kennis, interesse, en socialisatie

Kennis over politiek en democratie onder derdeklassers loopt sterk uiteen. Leerlingen kunnen in jaar 3 wederom meer politieke partijen opnoemen. Ook de institutionele kennis van de democratie is toegenomen. De trend dat leerlingen minder interesse hebben in maatschappelijke thema's zet door. Maar er is een belangrijke uitzondering: leerlingen rapporteren aanzienlijk meer interesse in de Nederlandse politiek. Leerlingen zeggen het meest over politiek te leren van de ouders en de school, gevolgd door media en sociale media. Wanneer zij met ouders of vrienden over politiek praten is de toon niet systematisch negatief of positief.

▶ [Lees verder in hoofdstuk 4](#)

Voorwoord

Voor u ligt het derde jaarrapport van het onderzoeksproject Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen (ADKS). Het ADKS volgt leerlingen gedurende het voortgezet onderwijs, met periodieke grootschalige bevestigingen over democratische kernwaarden. Door leerlingen diepgaand te interviewen over zaken als vrijheid van meningsuiting, steun voor de democratie, vertrouwen in instituties en politieke kennis, brengen we in kaart hoe verschillende opvattingen zich ontwikkelen onder leerlingen in verschillende onderwijsniveaus, van verschillende achtergronden, en op verschillende scholen.

Dit rapport biedt inzicht in de steun voor democratische kernwaarden en politieke houdingen in de eerste drie jaren van het voortgezet onderwijs, en de structurele verschillen die al in deze levensfase bestaan tussen groepen jongeren. Dit rapport richt zich op de opvattingen in het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs. Waar mogelijk vergelijken we de opvattingen van de leerlingen met de opvattingen van diezelfde leerlingen in voorgaande jaren. Zo kunnen we nauwkeurig nagaan hoe die opvattingen zich ontwikkelen.

Over het ADKS

Het ADKS is opgericht om de ontwikkeling van steun voor democratische kernwaarden bij jongeren in kaart te brengen en te onderzoeken welke rol scholen kunnen spelen in de vorming van burgers. Het project is tot stand gekomen met subsidie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en wordt geheel onafhankelijk uitgevoerd door onderzoekers van de vakgroepen sociologie, politicologie en onderwijswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

Dit onderzoek was niet mogelijk geweest zonder de hulp van verschillende academische en maatschappelijke partners. In het bijzonder betreft dit de vaste klankbordgroep: ProDemos, het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), het Ministerie van Justitie en Veiligheid, en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Bovenal was dit onderzoeksproject en dit rapport uitsluitend mogelijk door de medewerking van alle scholen, ouders, docenten, en leerlingen aan het onderzoek. Wij willen hen bedanken voor hun onbaatzuchtige medewerking. Wij willen de leerlingen hartelijk danken voor hun bereidwilligheid om hun opvattingen (uiteeraard in anonimiteit) met ons te delen.

Met name in de moeilijke omstandigheden van de coronapandemie was het een uitdaging om data te verzamelen. Het is aan de toewijding van alle betrokkenen te danken dat dit toch mogelijk is geweest.

De opbouw van dit rapport

Hoofdstuk 1 bespreekt de algemene steun voor de democratische rechtsstaat. Het hoofdstuk vertrekt vanuit algemene opvattingen over de democratie in Nederland. Vervolgens kijkt het hoofdstuk naar de steun voor uiteenlopende bestuursvormen, van de vertegenwoordigende en directe democratie tot autoritarisme, corporatie, en theocratie. Ten slotte richten we ons op de inschatting van leerlingen of zij later zelf zullen gaan stemmen. Een rode draad in dit eerste hoofdstuk is de toename in hechting aan de (vertegenwoordigende) democratie, zowel in opvattingen als in gedragsintentie. Daarbij moeten we in ogenschouw nemen dat dit plaatsvindt rond verkiezingstijd in 2021, en dat de soms grote verschillen tussen leerlingen van verschillende opleidingsniveaus zichtbaar blijven.

Hoofdstuk 2 richt zich op drie vormen van vertrouwen: vertrouwen in ambtsdragers, politiek zelfvertrouwen in de eigen politieke vaardigheden, en het vertrouwen dat het politieke stelsel open staat voor geluiden van mensen als zijzelf. Het vertrouwen in ambtsdragers is wat gedaald; vertrouwen in politici blijft het laagst. Het vertrouwen dat de politiek luistert en handelt naar opvattingen van burgers is eveneens gedaald. Het politiek zelfvertrouwen (vertrouwen in het eigen kunnen) is daarentegen toegenomen.

In hoofdstuk 3 nemen we verschillende politieke dilemma's onder de loep. Vinden jongeren dat een wet goed moet zijn voor iedereen of vooral voor zichzelf? Gaat veiligheid boven alles of hechten jongeren ook belang aan privacy? Gaan de wetten van het land boven de wetten van God? En wat zijn de beleidsvoorkeuren rond inkomensherverdeling en integratie? Een rode draad door al deze dilemma's heen is een lichte ontwikkeling in de afweging ten faveure van de vrijheid van het individu (vaak de leerling zelf) boven de gemeenschap.

Tot slot kijken we in hoofdstuk 4 naar het sociale fundament van de opvattingen die jongeren hebben over democratie en politiek. We onderzoeken hun kennis van de politiek, en hun interesse in maatschappelijke en politieke onderwerpen. In hoeverre en met wie praten zij over politiek? En welke rol spelen zij zelf over het algemeen in deze politieke gesprekken? Anders dan verwacht zien we de interesse in de politiek stijgen in jaar 3. Dit kan evenwel samenhangen met de verkiezingen.

We rapporteren over het algemeen alleen significante verschillen en verbanden. De (gewogen) rechte tellingen worden gedragen door multivariate analyses. Voor een uitgebreid overzicht van de onderzoeksopzet verwijzen we naar de onderzoeksverantwoording aan het einde van dit rapport.

Het ADKS team
Universiteit van Amsterdam

Democratische kernwaarden

1 Steun voor de democratie in opvattingen en intenties

Tom van der Meer & Carmen van Alebeek

In dit hoofdstuk:

- Op veel indicatoren getuigen leerlingen in jaar 3 van meer steun voor de democratie dan in jaren 2 en 1. Onduidelijk is nog of dat een tijdelijk effect is (veroorzaakt door bijvoorbeeld de Kamerverkiezingen) of een langdurig effect (bijvoorbeeld door socialisatie).
- De overtuiging dat Nederland een democratie is, is fors toegenomen van 65 naar 74 procent. De toename is het grootst onder vmbo-leerlingen.
- Leerlingen in het derde jaar vinden het ook belangrijker om in een democratie te leven: het percentage is gestegen van ongeveer de helft in jaar 2 naar 65 procent in jaar 3.
- De vertegenwoordigende democratie blijft de populairste bestuursvorm. Steun voor directe democratie (besluiten door 'alle burgers') is gedaald van 67 procent in jaar 1 naar 54 in jaar 3. Steun voor bestuur door experts is iets toegenomen; steun voor een sterke leider is aanzienlijk gedaald.
- Leerlingen hebben uiteenlopende opvattingen over de voornaamste problemen waar Nederland mee te maken heeft. In een hoger opleidingsniveau worden de thema's klimaat en ongelijkheid vaker benoemd.
- De neiging om te gaan stemmen is in jaar 3 aanzienlijk hoger dan in de voorgaande jaren. Mogelijk hangt dit samen met aandacht voor de Tweede Kamerverkiezingen die rond dat moment plaatsvonden. De opkomstgeneigdheid blijft achter onder vmbo-leerlingen. Het aanvankelijke verschil tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond neemt juist af.

1.1 Inleiding

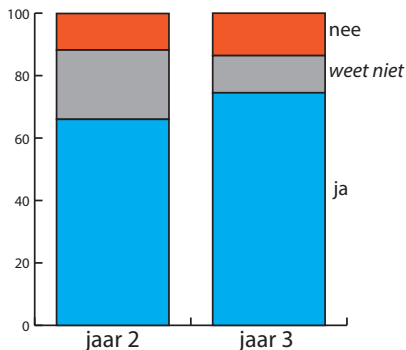
In dit hoofdstuk staan de generieke opvattingen van leerlingen over de democratie centraal. We onderzoeken het belang dat leerlingen hechten aan de democratie, hun inschatting van Nederland als democratie, de voorkeuren voor bestuursvormen in abstracte zin alsook hun verwachtingen in concrete situaties, en tot slot de opkomstgeneigdheid bij verkiezingen. Deze opvattingen vloeien voort uit democratische waarden, zonder dat ze expliciet hoeven te worden afgewogen tegen andere. Het biedt een basis om de politieke waardenpatronen te begrijpen. Alle gerapporteerde bevindingen zien we zowel in de cross-sectionele analyses als in het panelbestand (waarin voor de jaren 1 en 2 alleen de leerlingen zijn opgenomen die ook in jaar 3 deelnamen).

1.2 Het belang van de democratie

Democratie is een lastige term voor leerlingen. Toch zijn we vanaf leerjaar 2 begonnen om hen te vragen of zij menen dat zij in een democratie leven, en of zij dat belangrijk vinden. Dit zijn vragen die ook onder volwassenen regelmatig worden gesteld (zoals in het wereldwijde onderzoek van het World Values Survey) en in internationaal onderzoek worden beschouwd als belangrijke democratische waarden (zie oa Bartels & Achen, 2016; Foa & Mounk, 2016; Claassen, 2020). Omdat democratie een lastige term is, zeker voor leerlingen in het middelbaar onderwijs, zagen we in jaar 2 een relatief hoog aandeel leerlingen dat het antwoord op deze twee vragen schuldig bleef. Hoe zit dat in jaar 3?

Leven in een democratie

Allereerst zien we in Figuur 1.1 dat het aantal leerlingen dat geen antwoord weet te geven op de vraag of zij in een democratie leven – in Nederland dus – met bijna de helft gedaald is. Veel meer leerlingen dan in het voorgaande jaar weten hier antwoord op te geven. Ten tweede is het percentage leerlingen dat meent in een democratie te leven in jaar 3 (74 procent) hoger dan in jaar 2 (65 procent). Het percentage leerlingen dat het daarmee oneens is, ligt een stuk lager (14 procent), vergelijkbaar met het niveau in jaar 2.

Figuur 1.1.
Denk je dat je in een democratie leeft?

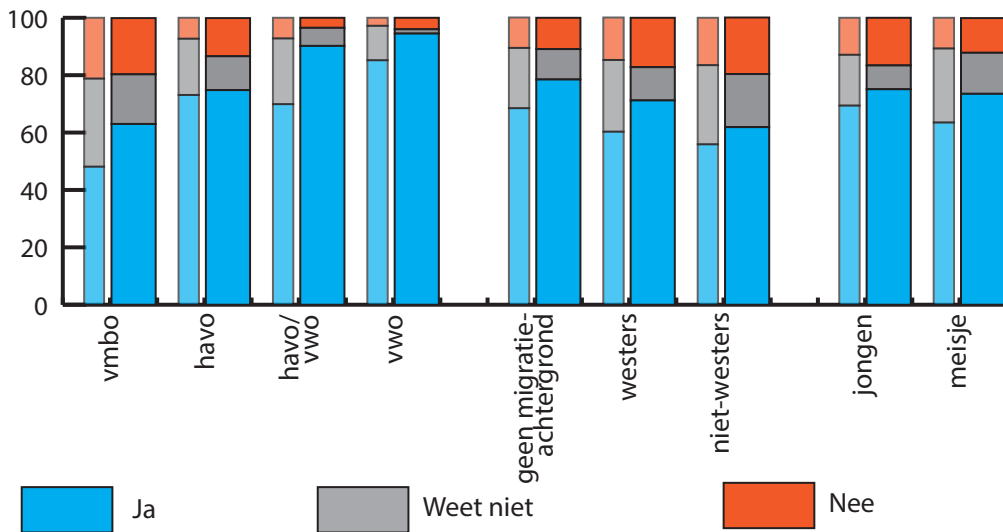
Opleidingsniveau blijft een bijzonder relevante achtergrond voor democratische waarden en opvattingen. Figuur 1.2 toont dat de verschillen naar opleidingsniveau fors groter zijn, dan verschillen tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond en verschillen tussen jongens en meisjes. Dat is een patroon dat we al sinds het allereerste begin van het onderzoek tegenkomen.

Rond opleidingsniveau zijn er drie belangrijke conclusies te trekken. Ten eerste is onder alle opleidingsgroepen een meerderheid van mening dat ze in een democratie wonen. Ten tweede is die meerderheid onder vmbo-leerlingen aanzienlijk kleiner (63 procent) dan onder havoërs (75 procent) en vooral vwo'ers (94 procent). Dit past in het beeld van de diplomademocratie waarin opleidings-

niveau samenhangt met democratische waarden en gedragingen (Bovens & Wille, 2011). Ten derde is er een duidelijke toename onder vmbo'ers vergeleken met het voorgaande leerjaar (+15 procentpunten), net als onder vwo'ers (+9). Deze toename zien we echter niet onder de havo-leerlingen (+1).

Hoewel migratieachtergrond minder sterk samenhangt met de opvatting in een democratie te leven, zijn er wel degelijk verschillen: leerlingen zonder migratieachtergrond menen vaker in een democratie te leven (78 procent) dan leerlingen met een westerse (71 procent) en vooral niet-westerse migratieachtergrond (61 procent). Het verschil tussen deze groepen is niet kleiner geworden tussen jaar 2 en jaar 3.

Ten slotte zien we nauwelijks inhoudelijke verschillen tussen jongens en meisjes. Wel zeggen meisjes vaker het antwoord niet te weten dan jongens. Dat verschil zagen we ook al in jaar 2, en zullen we later in dit hoofdstuk ook aantreffen bij andere uitkomstmaten zoals voorgenomen stemgedrag. Toch is ook onder meisjes het aantal leerlingen dat het niet weet in jaar 3 aanzienlijk lager dan in jaar 2.

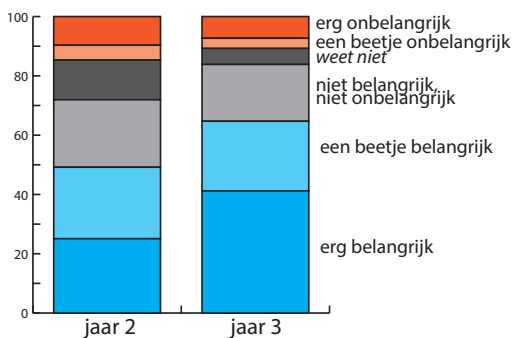

Figuur 1.2. Denk je dat je in een democratie leeft, naar opleidingsniveau, migratiestatus, en geslacht; in jaar 2 (smal) en jaar 3 (brede balk)

Belang van leven in een democratie

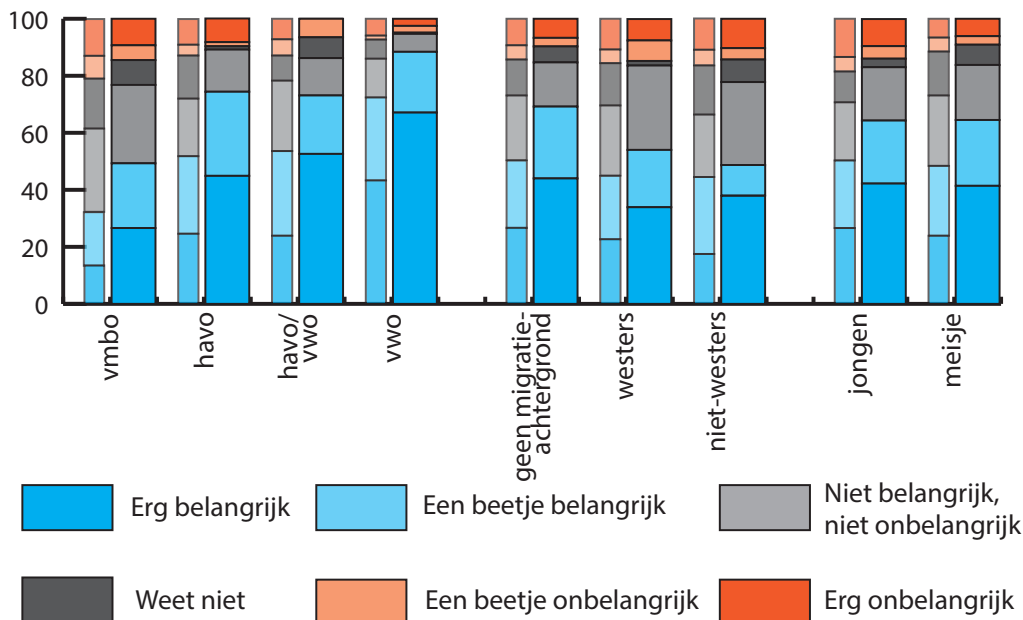
En hoe belangrijk vinden leerlingen het leven in een democratie dan? We zien in jaar 3 een forse toename van dat gehechte belang (zie Figuur 1.3). Noemde in het tweede leerjaar ongeveer de helft van de leerlingen het (erg) belangrijk om in een democratie te leven, in het derde leerjaar is dat gestegen naar bijna tweederde

(65 procent). Er is vooral een stijging in het percentage leerlingen dat het leven in een democratie 'erg belangrijk' vindt. Minder leerlingen zeggen het niet te weten (daling van 13 naar 5 procent) of het leven in een democratie (erg) onbelangrijk te vinden (daling van 15 naar 11 procent).

Figuur 1.3. Het belang van het leven in een democratie

Deze toename zien we eigenlijk onder alle opleidingsniveaus (in Figuur 1.4). Van vmbo tot vwo neemt het belang van de democratie toe. Hierdoor blijven ook de grote verschillen tussen vmbo-leerlingen enerzijds en havo- en vwo-leerlingen anderzijds in stand. Onder vmbo-leerlingen vindt 49 procent het belangrijk om in een democratie te leven (was 32 in jaar 2). Onder havoleerlingen is dat 74 procent (was 52), en onder vwo-leerlingen zelfs 88 procent (was 72). Ook de verschillen tussen jongens en meisjes zijn, net als vorig jaar, klein. Bij beide groepen neemt het belang toe. Meisjes noemen de democratie minder vaak (erg) onbelangrijk, maar niet vaker (erg) belangrijk dan jongens.

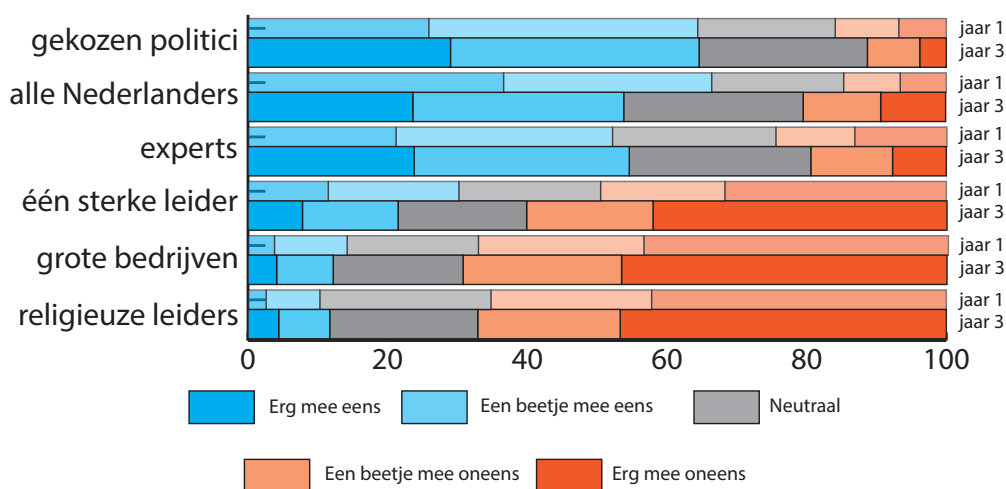
Figuur 1.4. Het belang van het leven in een democratie, naar opleidingsniveau, migratiestatus, en geslacht; in jaar 2 (smal) en jaar 3 (brede balk)

Er is een groter verschil in de groei tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond. Onder leerlingen zonder migratieachtergrond is er een duidelijke toename in het belang van de democratie (van 50 naar 69 procent); onder leerlingen met een westerse of niet-westerse migratieachtergrond is de stijging echter veel kleiner (5 tot 10 procentpunten). Onder leerlingen met niet-westerse migratieachtergrond zien we echter wel dat het aandeel leerlingen dat het leven in een democratie ‘erg belangrijk’ noemt, hard gestegen is.

1.3. Bestuursvorm: Wie zou de wetten moeten maken?

Steun voor de term democratie is de meest abstracte manier om democratische waarden te onderschrijven. Het is daarom zaak om een nadere inkleuring te geven. Net als in jaar 1 van het ADKS hebben we de jongeren daarom gevraagd naar hun steun voor verschillende bestuursvormen. Specifiek hebben we gevraagd in hoeverre ze vinden wie de wetten zouden moeten maken. Naast het vertegenwoordigende model (gekozen politici), onderscheiden we een direct-democratisch model (alle Nederlanders), technocratie (experts), autoritair bestuur (één sterke leider), corporatie (grote bedrijven), en theocratie (religieuze leiders).

In Figuur 1.5 zien we de steun voor elk van de bestuursvormen, in zowel jaar 1 (dunne, valse balk) als jaar 3 (dikke, heldere balk) van het middelbaar onderwijs. Net als in jaar 1 krijgen ook in jaar 3 gekozen politici, alle Nederlanders, en experts de meeste steun van leerlingen. Toch zijn er enkele relatieve verschuivingen. De grootste steun bestaat in jaar 3 voor het idee dat middels verkiezingen gekozen politici onze wetten zouden moeten maken: 65 procent is het daar (erg) mee eens, 29 procent is het zelfs erg eens met deze vorm. We zien een lichte verschuiving ten faveure van de voorstanders. Het aandeel leerlingen dat dit vertegenwoordigende

Figuur 1.5. Steun voor zes besluitvormingsmodellen

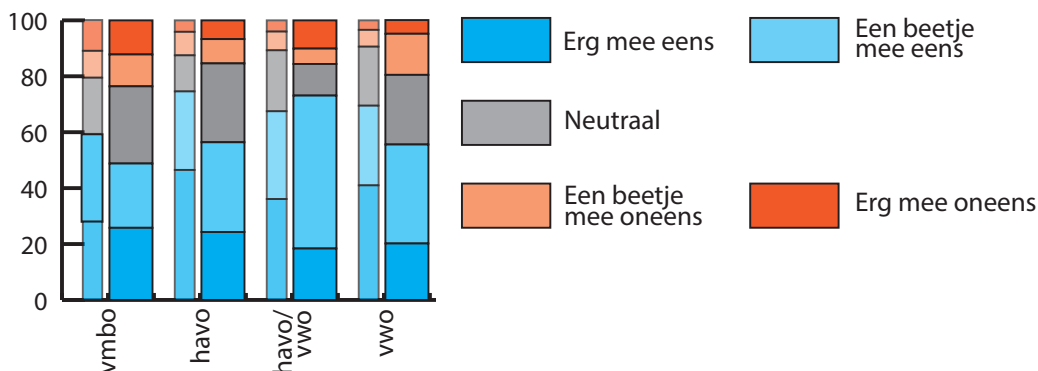
democratisch model afwijst, neemt af van 16 naar 11 procent. Hierbij kan een rol hebben gespeeld dat de data van jaar 3 werden verzameld rond de verkiezingen van 2021. De nadruk op het electorale proces kan de steun voor dit besluitvormingsmodel tijdelijk hebben opgestuwd.

Het direct-democratische model, waarin wetten worden gemaakt door alle Nederlanders, was in jaar 1 nog nipt de meest populaire bestuursvorm. Maar de steun daarvoor is in jaar 3 aanzienlijk gedaald van 67 naar 54 procent. Het technocratische model, ten slotte, wint iets aan steun: het aandeel leerlingen dat besluitvorming door experts onderschrijft, steeg licht van 52 naar 55 procent; weerstand daalde van 25 naar 19 procent. Natuurlijk moeten we hierbij voor ogen houden dat de vragenlijst werd afgenomen tijdens de corona-pandemie waarin de rol van experts in de besluitvorming belangrijk en zichtbaar was. In dat opzicht, is de toename eerder klein te noemen.

Aanzienlijk minder steun krijgen de andere drie modellen: die van één sterke leider, grote bedrijven, en religieuze leiders. Hoewel regelmatig wordt geschreven over de hoge steun voor sterke leiders (Den Ridder & Dekker, 2015), en met name onder jongeren (Foa & Mounk, 2016), is de trend in ons onderzoek een andere. De steun voor een sterke leider daalde van 30 naar 21 procent; een groeiend percentage leerlingen nam er juist afstand van (van 49 naar 60 procent). Overigens wijst steun voor een sterke leider niet noodzakelijk op een ondemocratische opvatting. Deze steun kan - ook in ons onderzoek - eveneens verwijzen naar daadkrachtig democratisch leiderschap (zie ook Hibbing & Theiss-Morse, 2002).

We zoomen nog even iets verder in op één van de zes besluitvormingsmodellen, namelijk die rond directe democratie. De steun hiervoor is immers fors gedaald.

In Figuur 1.6 splitsen we de steun voor besluitvorming door alle Nederlanders uit naar opleidingsniveau. Deze blijkt lager te zijn op het vmbo dan op het havo en vwo. In de meeste opleidingsniveaus is de steun ervoor echter gedaald. Dit zien

Figuur 1.6. Steun voor directe democratie, naar opleidingsniveau

we alleen niet bij de leerlingen die in jaar 1 begonnen in de havo/vwo combiklas. Daar is de steun overeind gebleven.

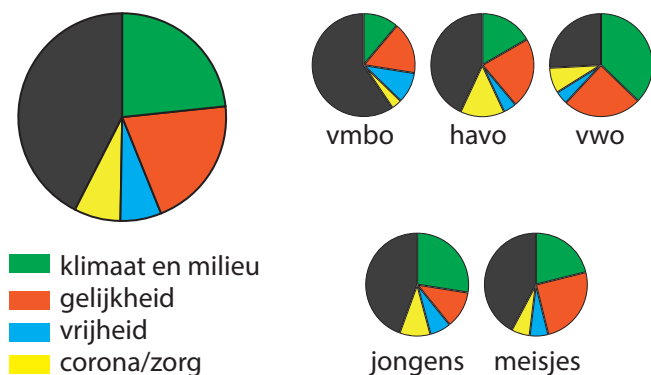
1.4 Belangrijkste problemen

De steun voor besluitvormingsmodellen kunnen we ook op een andere manier insteken. Daartoe hebben we de leerlingen in jaar 3 eerst gevraagd wat het belangrijkste politieke onderwerp voor hen is, en daarna wie dat probleem het beste kan aanpakken.

Voornaamste problemen

De inventarisatie van thema's inventariseerden wij op open wijze: leerlingen konden zelf één enkel onderwerp noemen dat zij "het allerbelangrijkste" vinden waar de politiek zich mee bezig houdt. Die open antwoorden zijn vervolgens geordend naar overkoepelende thema's. Ruim de helft van de leerlingen in jaar 3 noemde een onderwerp; nagenoeg al deze onderwerpen waren inhoudelijk.

Figuur 1.7 visualiseert de belangrijkste thema's. De meest genoemde onderwerpen waren klimaat en milieu (maar liefst door 24 procent genoemd) en gelijkheid (20 procent), gevolgd door vrijheid (6 procent). We hebben de categorieën corona en zorg/gezondheid samengevoegd: zij tellen op tot 7 procent. De overige thema's wegen elk 5 procent of minder. De relatieve dominantie van klimaat en milieu, en van gelijkheid zijn opvallend. Het eerste thema past in eerdere bevindingen dat jongeren klimaat als een bijzonder urgent politiek thema beschouwen.

Figuur 1.7.
Allerbelangrijkste politieke onderwerp

We kunnen de genoemde onderwerpen ook uitsplitsen naar opleidingsniveau. Leerlingen uit het vmbo noemen een diverser aantal onderwerpen dan havo- en vooral vwo-leerlingen. Klimaat en milieu spelen als politiek onderwerp minder onder vmbo-leerlingen (11 procent), zeker vergeleken met de vwo-leerlingen (37 procent). Daarentegen wordt het thema vrijheid vaker genoemd door vmbo-leerlingen (10 procent) dan door havo- en vwo-leerlingen (4 procent). Over die laatste verschillen

moeten we echter wel terughoudend zijn, omdat de groepen snel te klein worden om generaliserende uitspraken te kunnen doen. Ook tussen jongens en meisjes zien we aanzienlijke verschillen. Jongens noemen vaker klimaat en milieu dan meisjes (28 om 21 procent); meisjes vaker ongelijkheid dan jongens (25 om 12 procent).

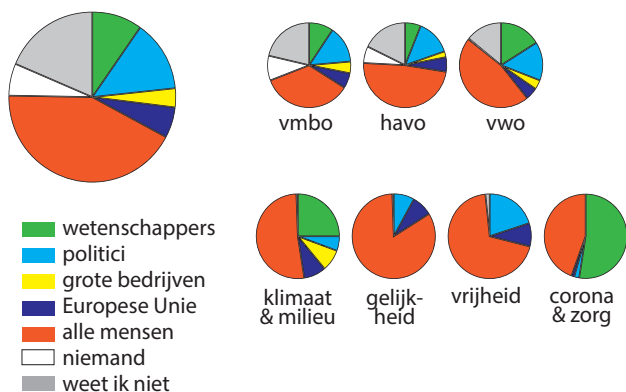
Bij deze verschillen moeten we voor ogen houden dat deze onderwerpen ook kunnen leven bij groepen die het thema niet hebben genoemd: we vroegen immers nadrukkelijk naar één enkel onderwerp, en boden geen mogelijkheid aan de leerlingen om meerdere thema's te benoemen.

Oplossers

Wie kan dat onderwerp het beste aanpakken? Hier gaven we leerlingen een aantal keuzeopties (Figuur 1.8). Ook een deel van de leerlingen die eerder niets invulden, gaf op deze vraag alsnog antwoord (zij het in veel gevallen met 'weet niet').

De meeste leerlingen lijken de politieke onderwerpen vooral als een maatschappelijk probleem te zien. Het zijn vooral de mensen zelf ('alle mensen') die het zouden moeten aanpakken: 42 procent noemt deze optie. Leerlingen kijken veel minder vaak naar politici of naar wetenschappers. De oplossing voor grote kwesties lijkt vooral uit onszelf te moeten komen. De rol van de politiek is opvallend beperkt. Dat beeld verschilt niet wezenlijk tussen leerlingen van het vmbo, havo of vwo: alle leerlingen kijken vooral naar de mensen zelf, en veel minder naar de politiek. Vwo-leerlingen verwachten wel iets meer van wetenschappers (16 procent) dan havoleerlingen (6 procent) en vmbo-leerlingen (10 procent).

Het percentage leerlingen dat zegt dat "niemand" het onderwerp het best kan aanpakken is met 6 procent laag. Onder hogere opleidingsniveaus is dit fatalisme bovendien nog lager dan onder de lagere opleidingsniveaus.

Figuur 1.8. Wie kan dat onderwerp het beste aanpakken?

Het maakt overigens wel uit over welk thema we het hebben. Bij klimaat en milieu wordt vooral gekeken naar de samenleving (alle mensen) en wetenschappers.

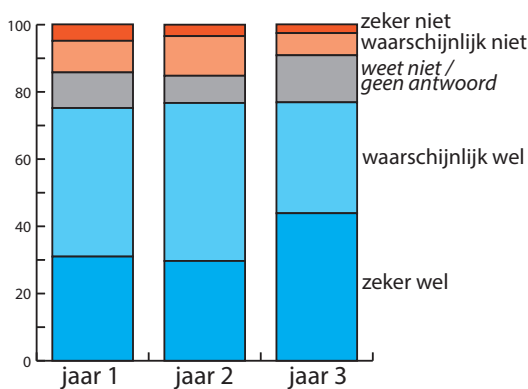
Gelijkheid en vrijheid zijn nog veel duidelijker maatschappelijke onderwerpen, waarin vooral politici (nationaal en EU) op het tweede plan staan, en wetenschappers geen rol spelen. Bij corona en gezondheid wordt daarentegen primair gekeken naar wetenschappers en de samenleving; hierin speelt de politiek weer nagenoeg geen rol. Ook hierbij is het belangrijk de dataverzamelingsperiode in het oog te houden, namelijk in het voorjaar van 2021 toen de vaccinaties tegen corona werden uitgerold.

1.5. Stemmen bij verkiezingen

Tot slot kijken we in dit hoofdstuk naar de opkomstverwachting: de inschatting van leerlingen dat ze zullen gaan stemmen bij verkiezingen zodra ze 18 jaar oud zijn. Opkomstgeneigdheid is moeilijk te meten, zowel vanwege de neiging tot sociaal wenselijke antwoorden als vanwege de inherent lastige inschatting (Dahlgard et al., 2019).

We maken ook hier een vergelijking door de jaren heen. Wel moeten we enigszins voorzichtig zijn in de conclusies. Ten eerste ligt het aandeel respondenten dat ‘weet niet’ antwoordt dit jaar wat hoger, door de verschillende manieren waarop we de vragenlijst in coronatijd hebben afgenomen. Ten tweede vond de dataverzameling plaats rond de Kamerverkiezingen van 2021. Het kan zijn dat dit de opkomstgeneigdheid een boost heeft gegeven. We kunnen pas in de volgende jaren nagaan of deze effecten blijvend zijn.

Met deze twee voorbehouden, zien we in jaar 3 een groeiende verwachting van leerlingen om te gaan stemmen als ze 18 jaar (zie Figuur 1.9). Waar de jaren 1 en 2 nog een constant beeld lieten zien, zijn er twee verschuivingen in jaar 3. Binnen de groep leerlingen die verwacht te gaan stemmen (72 procent) zegt een groter aandeel dat “zeker” te gaan doen (41 procent). En het aandeel leerlingen dat verwacht niet te gaan stemmen, is gedaald van 14 à 15 procent naar 9 procent.

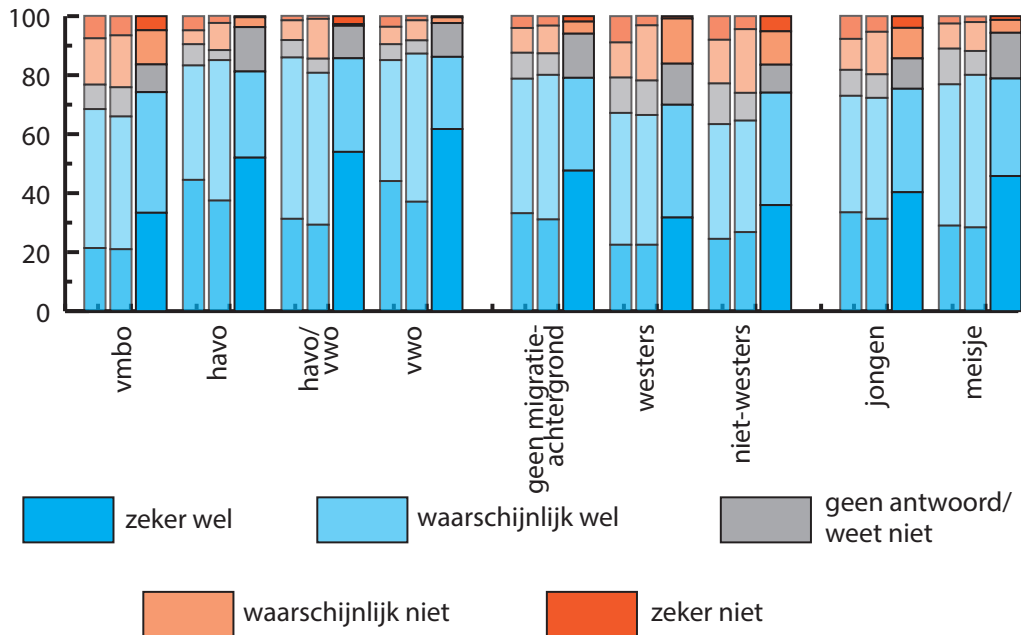

Figuur 1.9. Verwachting te gaan stemmen op 18-jarige leeftijd

Uitgesplitst naar opleidingsniveau (Figuur 1.10) zien we in jaar 3 een wat sterkere verwachte opkomst onder vmbo-leerlingen (73 procent). Bij de andere niveaus ligt de opkomstgeneigdheid in jaar 3 al wat hoger (havo 82 procent; vwo 86 procent); daar daalt vooral de verwachting om niet te gaan stemmen. De verschillen tussen de opleidingsniveaus zijn in jaar 3 iets kleiner dan in jaren 1 en 2. Desalniettemin blijft de opleidingskloof zichtbaar. Dit is in overeenstemming met de opleidingsverschillen in opkomstgeneigdheid onder volwassenen (Rekker, 2021).

Een tweede thema dat in 2022 (een jaar na de dataverzameling waarover we hier rapporteren) aandacht kreeg, was de relatief lage opkomst van vrouwen bij de gemeenteraadsverkiezingen van dat voorjaar. Dat blijkt onder andere uit onderzoek door Ipsos (zie het interview in dagblad Trouw: Van der Pal, 2022). Van een verschil in de verwachte opkomstgeneigdheid is onder jongens en meisjes in het derde jaar van de middelbare school echter geen sprake. Meisjes denken zelfs minder dan jongens dat ze later niet zullen gaan stemmen.

Ten slotte was de opkomstgeneigdheid in de eerste jaren aanzienlijk hoger onder leerlingen zonder migratieachtergrond dan onder leerlingen met een migratieachtergrond. In leerjaar 3 zien we echter dat juist onder de laatste groep de opkomstgeneigdheid is toegenomen. Ook dit verschil is in jaar 3 dus kleiner dan in de twee voorgaande jaren.

Figuur 1.10. Verwachting te gaan stemmen op 18-jarige leeftijd, naar opleidingsniveau, migratiestatus, en geslacht; jaren 1, 2 (smallle balken), en 3 (brede balk)

1.6 Conclusie

In leerjaar 3 is de steun voor de democratie en het besluitvormingsproces op alle indicatoren toegenomen. Leerlingen denken vaker dan voorheen dat Nederland een democratie is, vinden het belangrijker om in een democratie te leven, hechten (relatief) meer aan de vertegenwoordigende democratie dan aan de alternatieven, en verwachten in grotere mate dat ze zullen gaan stemmen als ze 18 jaar oud zijn. De ontwikkeling is vanuit democratisch oogpunt positief. We zullen moeten afwachten in hoeverre dit een structurele verandering is als onderdeel van het proces van politieke socialisatie, of eerder moet worden begrepen als een kortetermijnreactie op bijvoorbeeld de Coronacrisis en de Tweede Kamerverkiezingen.

Tegelijk zijn veel verschillen tussen groepen leerlingen – met name die tussen leerlingen van verschillende opleidingsniveaus – in stand gebleven. De verschillen zijn over het algemeen ook niet afgenomen. Hoogstens rond de stemintenties is er een zeer lichte afname van de (voorgenomen) participatiekloof tussen leerlingen op het vmbo en die op het havo en vwo. Ook hier geldt dat leerjaar 4 duiding zal moeten geven hoe deze ontwikkeling (en het gebrek eraan) te interpreteren is. Vooralnog is het opvallend dat de verschillen ondanks enkele jaren op de middelbare school en grote gebeurtenissen in de maatschappij (verkiezingen, pandemie) zo stabiel ogen.

Literatuur

Achen, C. H., & Bartels, L. M. (2016). *Democracy for realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton: Princeton University Press.

Bovens, M. A. P., & Wille, A. C. (2011). *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.

Claassen, C. (2020). Does Public Support Help Democracy Survive? *American Journal of Political Science* 64(1), 118-134.

Dahlggaard, J., Hansen, J., Hansen, K., & Bhatti, Y. (2019). Bias in self-reported voting and how it distorts turnout models: Disentangling nonresponse bias and overreporting among Danish voters. *Political Analysis*, 27(4), 590–98.

Den Ridder, J., & Dekker, P. (2015). *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Foa, R. S., & Mounk, Y. (2016). The democratic disconnect. *Journal of Democracy*,

27(3), 5-17.

Hibbing, J. R., & Theiss-Morse, E. (2002). *Stealth democracy: Americans' beliefs about how government should work*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pal, T. van der (2022). Meer mannen dan vrouwen stemden bij gemeenteraadsverkiezingen. *Trouw*, 21/3/2022.

Rekker, R. (2021). Jongeren en Generatieverschillen. In: T. Sipma, M. Lubbers, T. van der Meer, N. Spierings & K. Jacobs (red.) *Versplinterde Vertegenwoordiging: Nationaal Kiezersonderzoek 2021* (140-150). www.dpes.nl, Stichting Kiezersonderzoek Nederland.

2 Vertrouwen in ambtsdragers en politiek zelfvertrouwen

Chaïm la Roi & Hester Mennes

In dit hoofdstuk:

- Een meerderheid van de ondervraagde jongeren heeft vertrouwen in publieke ambtsdragers.
- Vertrouwen in mensen die in de politiek werken is substantieel lager dan vertrouwen in andere publieke ambtsdragers.
- Ongeveer een derde van de ondervraagde jongeren heeft er weinig vertrouwen in dat de politiek luistert en handelt naar hun mening of die van hun ouders.
- In vergelijking met jaar 1 en 2 hebben jongeren in jaar 3 minder vertrouwen in publieke ambtsdragers en is het extern politiek zelfvertrouwen onder jongeren gedaald.
- Het intern politiek zelfvertrouwen van jongeren is in jaar 3 juist hoger dan in de voorgaande jaren.
- Jongens en meisjes hebben ongeveer evenveel vertrouwen in publieke ambtsdragers en verschillen niet in hun extern politiek vertrouwen. Jongens hebben meer vertrouwen in hun eigen politieke kennen en kunnen dan meisjes.
- Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond en jongeren op het vmbo hebben substantieel minder vertrouwen in ambtsdragers dan respectievelijk jongeren zonder migratieachtergrond en jongeren op het vwo. De verschillen tussen deze groepen zijn in jaar 3 bovendien gegroeid ten opzichte van jaar 1.
- Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben iets meer intern politiek zelfvertrouwen dan jongeren zonder migratieachtergrond. Daarnaast hebben leerlingen op het vwo nog steeds meer intern politiek zelfvertrouwen dan leerlingen op het havo en het vmbo.

2.1 Inleiding

Vertrouwen in de politiek en politieke instituties wordt in zowel de wetenschap als de samenleving gezien als een belangrijke graadmeter voor de staat van de democratie (Dalton, 2004; Pharr & Putnam, 2000). Mede hierom wordt vertrouwen in de politiek frequent gemonitord en worden toenames, maar vooral afnames in politiek vertrouwen vaak breed uitgemeten in de media (zie bijvoorbeeld 'Vertrouwen in Tweede Kamer', 2022). Een specifieke vorm van politiek

vertrouwen is het vertrouwen in publieke en politieke instituties. In dit onderzoek meten we vertrouwen in publieke instituties door jongeren te vragen hoeveel vertrouwen ze hebben in ambtsdragers als individuele vertegenwoordigers van publieke en politieke instituties. We vragen naar ambtsdragers in plaats van naar abstracte instituties, zoals gebruikelijk is in onderzoek onder volwassenen (Van der Meer & Ouattara, 2019), om zo dichterbij de beleavingswereld van de leerlingen te blijven.

Naast vertrouwen in ambtsdragers, is het ook van belang dat mensen er vertrouwen in hebben dat ze zelf een verschil kunnen maken in de politiek, en dat ze begrijpen wat er in de politiek gebeurt en hoe de democratie werkt (Verba et al., 1995). Niet voor niets hangt zelfvertrouwen wat betreft burgerschap of politiek dan ook vaak samen met de kennis van mensen over de democratie of hun politieke participatie, zowel onder volwassenen (Kahne & Westheimer, 2006) als onder jongeren (Schulz et al., 2018; Maurissen, 2020). In onderzoek wordt vaak onderscheid gemaakt tussen intern en extern politiek vertrouwen (Balch, 1974; Craig & Maggiotto, 1982; Levy, 2013). Intern politiek zelfvertrouwen gaat over iemands vertrouwen in het eigen kunnen, zoals begrip van hoe de politiek werkt en vaardigheden om hier deel in te nemen (Craig et al., 1990). Extern politiek zelfvertrouwen betreft juist de mate waarin iemand het idee heeft dat politieke instituties en actoren oog hebben voor hun mening en belangen (Balch, 1974; Craig et al., 1990). Hoewel mensen mogelijk dus veel vertrouwen hebben in hun eigen politieke kennis en kunnen, hoeft dat niet te betekenen dat men ook het gevoel heeft dat de politiek reageert op hun belangen, en vice versa.

Vertrouwen in publieke instituties en politiek zelfvertrouwen onder leerlingen is in dit hoofdstuk op drie manieren geanalyseerd. In de nu volgende paragraaf geven wij een gedetailleerd overzicht van de mate van vertrouwen in verschillende publieke ambtsdragers en indicatoren van politiek zelfvertrouwen. Vervolgens analyseren we veranderingen in vertrouwen in ambtsdragers en politiek zelfvertrouwen onder leerlingen in de afgelopen drie jaar. Na een overzicht van de verandering in deze concepten voor de hele groep, gaan we in het laatste deel van dit hoofdstuk in op verschillen in de ontwikkeling tussen jongens en meisjes, leerlingen met en zonder een migratieachtergrond, en tussen leerlingen van verschillende opleidingsniveaus.

2.2 Vertrouwen en zelfvertrouwen in jaar 3

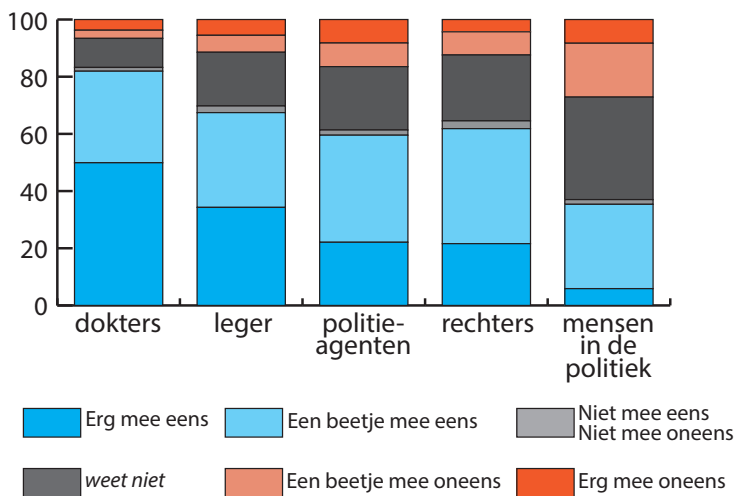
Een meerderheid van de jongeren heeft vertrouwen in ambtsdragers

Leerlingen konden op een vijfpuntsschaal, lopend van 'helemaal oneens' tot 'helemaal eens', aangeven of ze veel vertrouwen hebben in dokters, rechters, politieagenten, het leger en mensen die in de politiek werken. Figuur 2.1 toont

een overzicht van de mate waarin de verschillende ambtsdragers in jaar 3 werden vertrouwd door leerlingen. Het meeste vertrouwen hebben leerlingen in dokters, het minste in mensen die in de politiek werken. De mate van vertrouwen in het leger, rechters en politieagenten ligt daar tussenin. Deze patronen komen overeen met bevindingen uit internationaal onderzoek onder volwassenen (Van der Meer & Ouattara, 2019), maar bijvoorbeeld ook met onderzoek onder jongeren in België (Stals et al., 2022), waarin wordt gevonden dat vertrouwen in publieke instituties zoals de rechterlijke macht en de politie gemiddeld hoger is dan vertrouwen in politici en politieke partijen.

Het vertrouwen van leerlingen in verschillende ambtsdragers leent zich voor zowel een positieve als negatieve interpretatie. Positief valt op dat de mate van vertrouwen in verschillende publieke ambtsdragers hoog is: een (ruime) meerderheid van de leerlingen geeft aan (antwoordcategorieën een beetje/erg mee eens) vertrouwen te hebben in dokters, het leger, politieagenten en rechters, terwijl het percentage leerlingen dat die ambtsdragers expliciet lijkt te wantrouwen (antwoordcategorieën erg/een beetje mee oneens) (ruim) lager ligt dan 20 procent. Negatief valt op dat het vertrouwen in mensen die werkzaam zijn in de politiek laag is: slechts 35 procent van de leerlingen geeft aan vertrouwen in hen te hebben. Dit betekent overigens niet dat de meeste leerlingen mensen werkzaam in de politiek expliciet wantrouwen: dit geldt voor slechts 27 procent. Een groot deel van de leerlingen staat niet expliciet vertrouwend dan wel wantrouwend tegenover mensen die werkzaam zijn in de politiek.

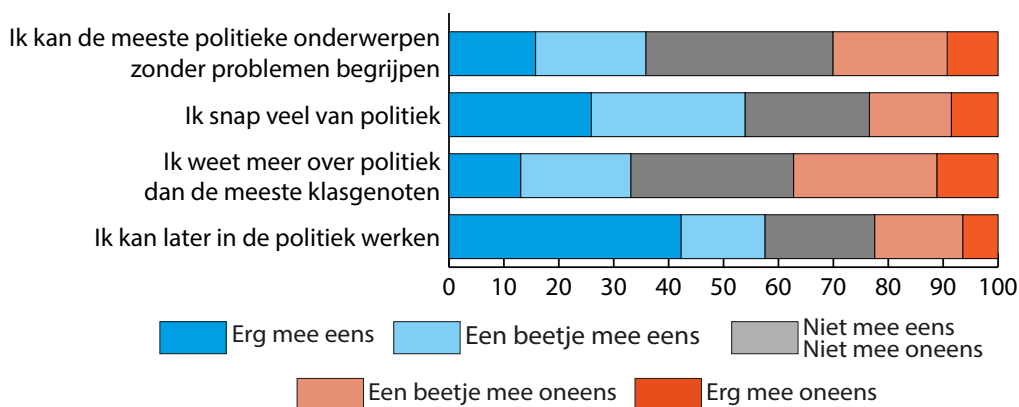

Figuur 2.1. Vertrouwen in ambtsdragers in jaar 3

Intern en extern politiek zelfvertrouwen onder jongeren: een gemengd beeld

Zowel intern als extern politiek zelfvertrouwen zijn gemeten door leerlingen meerdere stellingen voor te leggen. Vier stellingen gaan over intern politiek zelfvertrouwen, waarbij leerlingen antwoord gaven middels een vijfpunts-

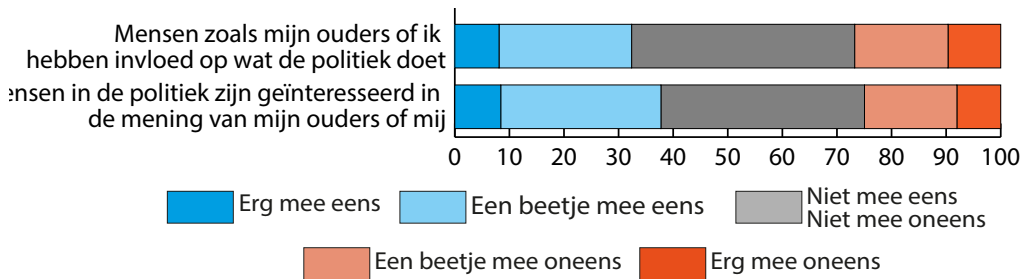
schaal lopend van ‘erg mee oneens’ tot ‘erg mee eens’. Hierbij geldt dat sterkere instemming met de stelling een groter intern zelfvertrouwen indiceert. Figuur 2.2 geeft een overzicht van de verdeling van de antwoorden op de vier stellingen. Meer dan de helft van de leerlingen is het niet eens met de stelling dat ze later in de politiek kunnen werken, tegenover iets minder dan een kwart van de leerlingen die zich hier juist wel in kunnen vinden. Wat betreft begrip van de politiek is het beeld iets gunstiger; ongeveer een derde van de leerlingen is het er mee eens dat ze de meeste politieke onderwerpen zonder problemen kunnen begrijpen en dat ze veel snappen van de politiek. Daar staat tegenover dat alsnog meer dan een derde van de leerlingen zich niet in beide stellingen kan vinden. Als leerlingen hun eigen zelfvertrouwen vergelijken met klasgenoten, is het beeld ook verdeeld; meer dan de helft van de leerlingen is het er niet mee eens dat ze meer over politiek weten dan de meeste klasgenoten, tegenover ongeveer een kwart die zich daar juist wel in kunnen vinden.

Figuur 2.2. Intern politiek zelfvertrouwen in jaar 3

Figuur 2.3 illustreert de verdeling van de antwoorden van leerlingen op twee stellingen over extern politiek zelfvertrouwen: “Mensen zoals mijn ouders of ik hebben geen invloed op wat de politiek doet” en “Mensen in de politiek zijn niet geïnteresseerd in de mening van mijn ouders of mij”. De antwoorden zijn hier zo weergegeven dat een sterkere instemming met de stelling meer extern politiek zelfvertrouwen indiceert. Bij beide stellingen zien we dat meer dan een derde van de ondervraagde jongeren zich er niet in kan vinden dat mensen in de politiek geïnteresseerd zijn in de mening van hun ouders of van henzelf, of dat mensen zoals zichzelf of hun ouders invloed hebben op wat de politiek doet. Daar staat tegenover dat bij beide stellingen ongeveer een kwart van de leerlingen dat juist wel herkent.

Voor alle zes de stellingen geldt dat een aanzienlijk deel van de jongeren aangeeft het er ‘niet mee oneens, maar ook niet eens’ te zijn (tussen de 20 tot 40 procent

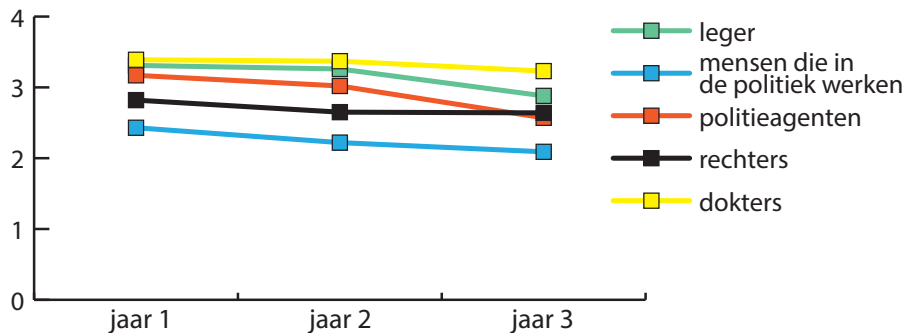
Figuur 2.3 Extern politiek zelfvertrouwen in jaar 3

van de leerlingen). Eerder onderzoek onder Nederlandse jongeren naar zelfvertrouwen wat betreft politiek en burgerschap liet zien dat jongeren verschillende afwegingen hebben in het bepalen van hun eigen politieke impact en vertrouwen (De Groot et al., 2014). Dat zou mede kunnen verklaren waarom een deel van de jongeren zich goed in deze antwoordcategorie kan vinden.

2.3 Patronen over de afgelopen drie jaren

Vertrouwen in ambtsdragers is afgenomen

Figuur 2.4 toont de gemiddelde mate van vertrouwen in de verschillende ambtsdragers in de jaren 1 tot en met 3, met verticaal de mate van vertrouwen, met schaaieinden 0 (helemaal mee oneens) en 4 (helemaal mee eens). Een aantal dingen valt op. Ten eerste de dalende trend: voor alle ambtsdragers geldt dat ze door leerlingen in mindere mate worden vertrouwd in jaar 3 dan in jaar 1. De dalingen in de mate van vertrouwen worden bovendien niet veroorzaakt door een veranderende samenstelling van de steekproef tussen jaren 1 en 3. Ook wanneer leerlingen die zowel in jaar 1 als 3 de vragenlijst hebben ingevuld door de tijd met zichzelf worden vergeleken, schenken ze in jaar 3 minder vertrouwen in ambtsdragers dan in jaar 1.

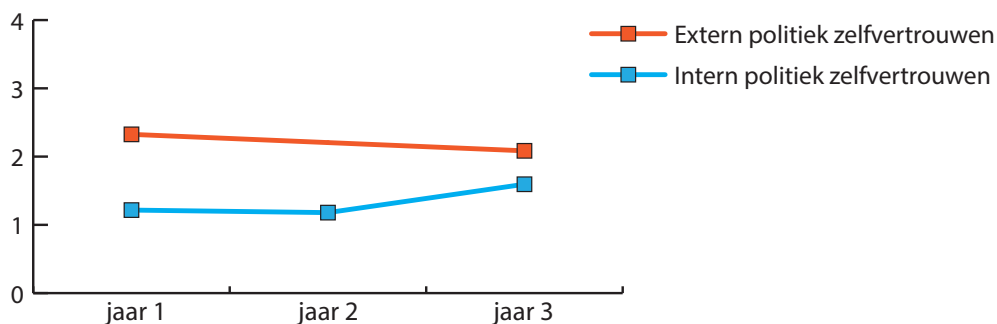
Figuur 2.4 Vertrouwen in ambtsdragers door de tijd

Een tweede aspect dat opvalt is de consistentie waarmee leerlingen verschillende ambtsdragers in meer of mindere mate vertrouwen. In zowel jaar 1 als jaar 2 schenken leerlingen, geordend van veel naar weinig, het meeste vertrouwen

in dokters, gevolgd door het leger, politieagenten, rechters en mensen die in de politiek werken. In jaar 3 is het enige verschil in die volgorde dat leerlingen iets minder vertrouwen hebben in politieagenten dan in rechters, met name vanwege de relatief sterke daling in het vertrouwen in politieagenten. Dit patroon komt overeen met overzichtsstudies onder volwassenen, waaruit naar voren komt dat mensen tamelijk consistent zijn in de mate waarin verschillende publieke instituties vertrouwd worden (Van der Meer & Ouattara, 2019).

Intern politiek zelfvertrouwen toegenomen, extern politiek zelfvertrouwen afgenomen

Net als de vragen over vertrouwen in ambtsdragers, zijn de vier stellingen over intern politiek zelfvertrouwen in alle drie de leerjaren aan leerlingen voorgelegd. Voor elk jaar zijn hun antwoorden samengenomen in een gemiddelde, waarbij een hoger gemiddelde op een groter intern politiek zelfvertrouwen duidt. De stellingen over extern politiek zelfvertrouwen zijn alleen in het eerste en derde leerjaar aan leerlingen voorgelegd. De antwoorden op deze twee stellingen zijn zo gecodeerd dat een hogere score een groter extern politiek zelfvertrouwen aangeeft. Ook voor de scores op deze stellingen is vervolgens een gemiddelde genomen, waardoor beide schalen bij een hogere score dus een groter politiek zelfvertrouwen indiceren. Figuur 2.5 vat deze gemiddelde scores per leerjaar samen.

Figuur 2.5 Intern en extern politiek zelfvertrouwen door de tijd

Waar het intern politiek zelfvertrouwen van jongeren in de eerste twee jaren nagenoeg gelijk bleef, is in jaar 3 een stijging te zien ten opzichte van zowel jaar 1 als 2; jongeren hebben gemiddeld meer vertrouwen in hun eigen politieke kennis en kunnen in het derde leerjaar dan in de voorgaande twee leerjaren. Deze stijging komt overeen met eerdere studies onder jonge mensen in Zweden (Sohl & Arensmeier, 2015) en Duitsland (Arens & Watermann, 2017). Extern politiek zelfvertrouwen onder jongeren is daarentegen juist afgenomen in jaar 3 ten opzichte van jaar 1. Voor beide vormen van politiek zelfvertrouwen geldt dat de verandering tussen jaar 1 en 3 niet te wijten is aan een verschillende samenstelling van de steekproef. Ook wanneer we alleen leerlingen door de tijd verge-

lijken die zowel in jaar 1 als 3 hebben meegedaan, zien we een gemiddelde stijging voor intern politiek zelfvertrouwen en een gemiddelde daling voor extern politiek zelfvertrouwen. Met andere woorden: waar het vertrouwen van jongeren in hun eigen politieke kennis en kunnen enerzijds dus is toegenomen, zien we anderzijds signalen van een dalend vertrouwen onder jongeren in de politiek, aangezien ze gemiddeld minder vinden dat de politiek handelt en luistert naar hun mening of de mening van hun ouders.

2.4 Verschillen tussen groepen leerlingen

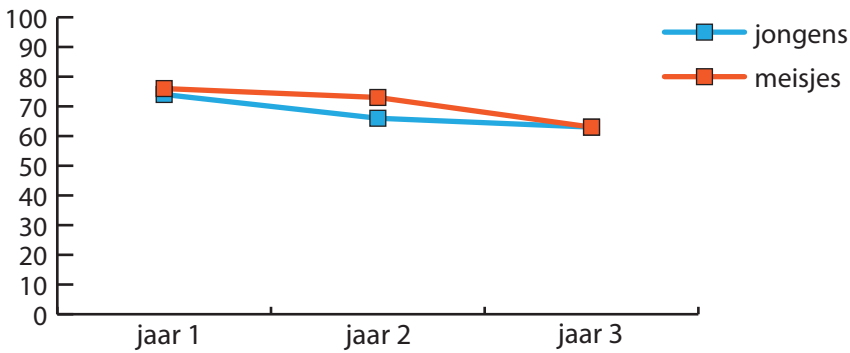
Omdat de democratie en de politiek bedoeld zijn voor alle burgers, is het ook relevant om te kijken naar verschillen tussen groepen jongeren in de mate waarin ze vertrouwen hebben in publieke of politieke ambtsdragers en politiek zelfvertrouwen ervaren. We focussen hierbij op verschillen tussen jongens en meisjes, tussen jongeren met en zonder een (niet-)westerse migratieachtergrond en jongeren in verschillende opleidingsniveaus.

De mate waarin leerlingen verschillende ambtsdragers vertrouwen, hangt onderling sterk samen: wanneer een leerling aangeeft vertrouwen te hebben in rechters, zal hij of zij ook eerder vertrouwen hebben in politieagenten, het leger en andere ambtsdragers. Hierdoor is het mogelijk vertrouwen in ambtsdragers samen te vatten in één enkele vertrouwensmaat. In dit hoofdstuk is dat gedaan door het percentage uit te rekenen van het aantal ambtsdragers waarin een respondent in ieder geval een beetje vertrouwen zegt te hebben.

Vertrouwen in ambtsdragers is zowel onder jongens als meisjes gedaald

Figuur 2.6 toont het gemiddelde vertrouwen in ambtsdragers in jaar 1 tot en met 3, apart voor jongens en meisjes. Aan de figuur vallen een aantal zaken op. Ten eerste geldt de trend van dalend vertrouwen, die we in Figuur 2.6 waarnamen voor de hele steekproef, zowel voor jongens als meisjes. Dit heeft niet te maken met een veranderende samenstelling van de steekproef door de jaren heen. Ook wanneer jongens en meisjes die zowel in jaar 1 als jaar 3 hebben deelgenomen door de tijd met zichzelf worden vergeleken, blijft er sprake van een daling in vertrouwen.

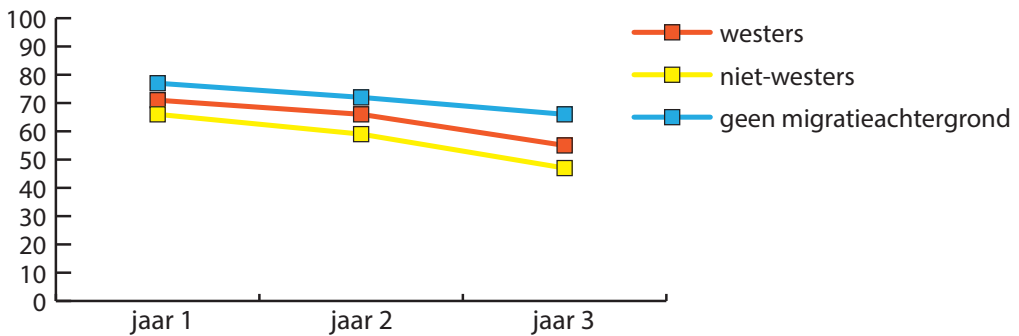
Iets anders dat opvalt is dat de verschillen tussen jongens en meisjes in vertrouwen in ambtsdragers beperkt zijn. In jaar 1 en 2 lijkt de mate van vertrouwen in ambtsdragers iets hoger te zijn onder meisjes dan onder jongens, terwijl de mate van vertrouwen onder jongens en meisjes in jaar 3 nagenoeg gelijk is. Alleen in jaar 2 is er sprake van een significant verschil tussen jongens en meisjes in vertrouwen in ambtsdragers.

Figuur 2.6 Verschillen in vertrouwen in ambtsdragers tussen jongens en meisjes per jaar

Minder vertrouwen in ambtsdragers onder jongeren met migratieachtergrond

Wanneer we gemiddeld vertrouwen uitsplitsen naar migratieachtergrond, vallen een aantal zaken op, zoals te zien is in Figuur 2.7. Om te beginnen springt de lagere mate van politiek vertrouwen onder leerlingen met een migratieachtergrond in vergelijking met jongeren zonder migratieachtergrond eruit. De hier getoonde patronen komen overeen met recent onderzoek onder jongvolwassenen in Duitsland, waar respondenten met een migratieachtergrond minder vertrouwen in politieke instituties blijken te hebben dan jongeren zonder een migratieachtergrond (Dollmann, 2022).

Figuur 2.7 Verschil in vertrouwen in ambtsdragers naar migratieachtergrond per jaar

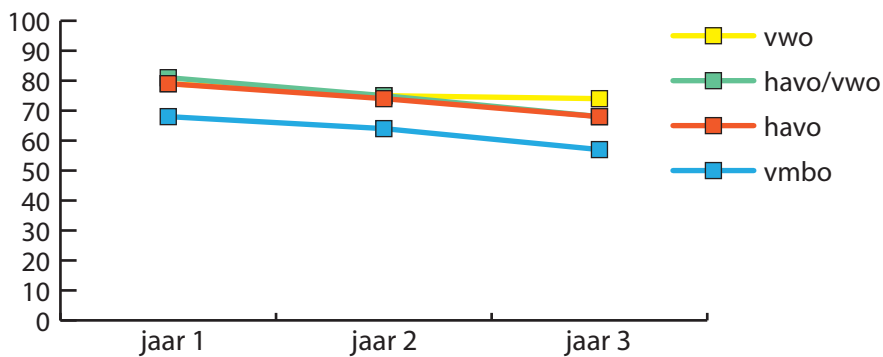
Ten tweede zien we in Figuur 2.7, net als eerder, dat vertrouwen in instituties daalt onder zowel jongeren met als jongeren zonder een migratieachtergrond. Een verontrustend patroon daarbij is dat er een toename is in het verschil in vertrouwen tussen jongeren met een niet-westerse en jongeren zonder migratieachtergrond. Een gedetailleerdere analyse van dit verschil leert dat dit tussen jaar 1 en jaar 3 is toegenomen voor vertrouwen in alle typen ambtsdragers, al lijkt het verschil het sterkst gestegen voor vertrouwen in politieagenten. Wat hierbij mee

zou kunnen spelen is dat dit de ambtsdrager is waarin het vertrouwen voor de hele groep leerlingen het sterkst gedaald is. Een meer inhoudelijke verklaring zou kunnen zijn dat jongeren met een migratieachtergrond vaker in aanraking komen met politie (Van der Laan et al., 2020) en zich vaker onheus bejegend voelen door hen dan jongeren zonder migratieachtergrond (Wästerfors & Burcar Alm, 2020), wat hun wantrouwen jegens de politie doet groeien (Yeager et al., 2017).

Verschillen naar opleidingsniveau: kloof in vertrouwen in ambtsdragers groeit

Tot slot is gekeken naar verschillen in vertrouwen in ambtsdragers tussen jongeren van een verschillend opleidingsniveau. Een samenvatting van deze analyse is te vinden in Figuur 2.8. Ook hier valt de dalende trend in de mate van vertrouwen op. De daling in vertrouwen lijkt gestratificeerd te zijn met betrekking tot opleidingsniveau: de daling in vertrouwen is onder leerlingen op het vwo niet statistisch significant. Een dergelijke daling van het vertrouwen in ambtsdragers tussen jaren 1 en 3 zien we wel onder leerlingen op andere opleidingsniveaus.

Een daaraan gerelateerde, verontrustende trend, is het groeiende verschil in vertrouwen in ambtsdragers tussen jongeren op het vmbo en jongeren op het vwo. Is dit verschil in jaar 1 al substantieel, in jaar 3 is dat verschil verder toegenomen. De toename van dit verschil wordt met name veroorzaakt doordat de daling in het vertrouwen in dokters, rechters en politieagenten onder jongeren op het vmbo (fors) sterker is dan onder jongeren op het vwo.

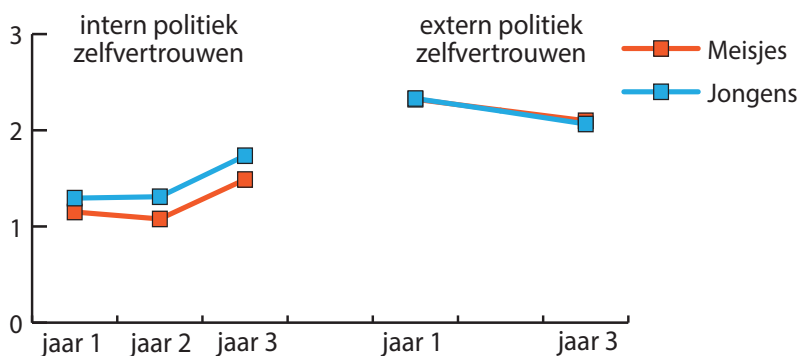
Figuur 2.8 Vertrouwen in ambtsdragers naar opleidingsniveau en jaar

Verandering politiek zelfvertrouwen verschilt niet tussen jongens en meisjes

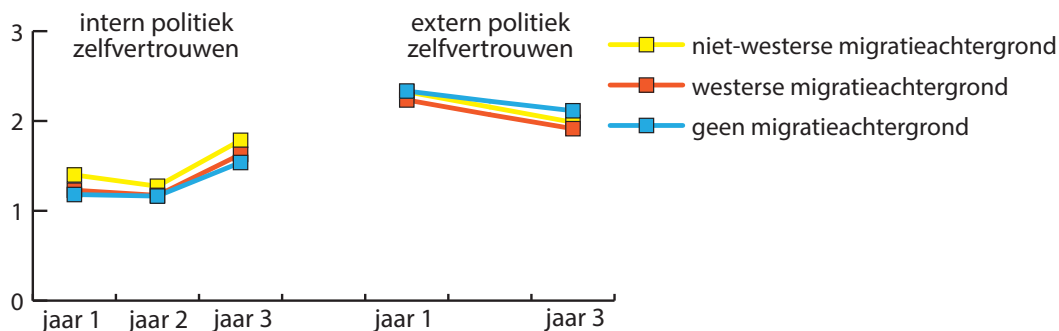
Evenals voor vertrouwen in ambtsdragers, kijken we ook voor intern en extern politiek zelfvertrouwen naar verschillen tussen jongens en meisjes, tussen jongeren met en zonder een migratieachtergrond, en naar opleidingsniveau. De resultaten zijn samengevat in Figuur 2.9 tot en met 2.11.

Zoals te zien in Figuur 2.9, hebben meisjes gemiddeld genomen minder intern

politiek zelfvertrouwen dan jongens. Dit zagen we in jaar 1 en 2, en geldt ook voor jaar 3. Het verschil tussen jongens en meisjes blijft redelijk constant; het is in jaar 3 niet groter of kleiner dan in de voorgaande jaren. Dit patroon resoneert met eerder onderzoek naar verschillen tussen meisjes en jongens wat betreft hun intern politiek zelfvertrouwen (Arens & Watermann, 2017). Voor extern politiek zelfvertrouwen (Figuur 2.9) zien we daarentegen geen verschillen tussen jongens en meisjes, voor allebei geldt dat het extern politiek zelfvertrouwen gemiddeld lager is in jaar 3 dan in jaar 1.

Figuur 2.9 Verschillen in intern en extern politiek zelfvertrouwen tussen jongens en meisjes per jaar

Figuur 2.10. Verschillen in intern en extern politiek zelfvertrouwen naar migratieachtergrond per jaar

Intern politiek zelfvertrouwen hoger onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond

Voor migratieachtergrond toont Figuur 2.10 dat het intern politiek vertrouwen van leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond alleen verschilt ten opzichte van dat van leerlingen zonder migratieachtergrond; het intern politiek zelfvertrouwen van leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond is in jaar 3 hoger dan dat van leerlingen zonder een migratieachtergrond, hetgeen we ook in jaar 1 zien. Dat komt overeen met bevindingen onder Vlaams-Belgische, Zweedse en Nederlandse leerlingen uit 2016 waar vertrouwen in eigen burgerschaps-

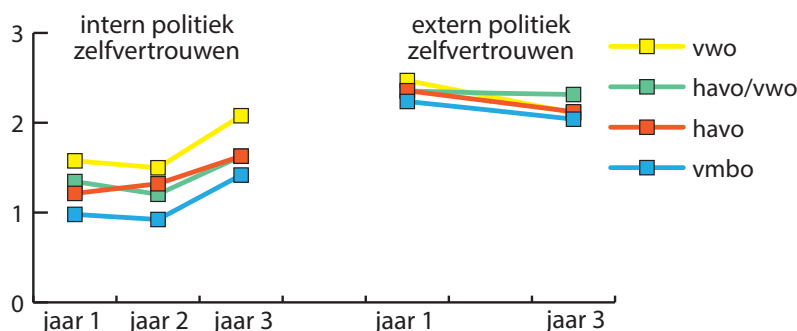

vaardigheden hoger was onder leerlingen met migratieachtergrond dan onder leerlingen zonder migratieachtergrond (Munnikma et al., 2017). Verder zien we geen significante verschillen tussen leerlingen met een westerse migratieachtergrond enerzijds en een niet-westerse migratieachtergrond anderzijds in intern politiek zelfvertrouwen. Hetzelfde geldt voor extern politiek zelfvertrouwen.

Stabiele kloof in politiek zelfvertrouwen tussen opleidingsniveaus

Als laatste vergelijken we leerlingen hun intern en extern politiek zelfvertrouwen naar het opleidingsniveau dat ze volgen: vmbo, havo, havo/vwo of vwo. Voor elk schooljaar is dit samengevat in Figuur 2.11. In jaar 3 zien we dat leerlingen op het vwo gemiddeld meer intern politiek zelfvertrouwen hebben dan leerlingen op het vmbo of het havo. Het verschil tussen vmbo en vwo zagen we ook in jaar 1 en 2. Dit verschil tussen de opleidingsniveaus is dan ook relatief constant door de jaren heen; de kloof tussen leerlingen op het vmbo en het vwo is niet groter of kleiner geworden in jaar 3 ten opzichte van de voorgaande jaren. Het verschil tussen havo- en vwo-leerlingen is in jaar 3 groter dan in jaar 2, maar niet dan in jaar 1. Bovendien lijkt dit groeiende verschil tussen jaar 2 en 3 een gevolg te zijn van een veranderende samenstelling van de steekproef: wanneer we onder de havo- en vwo-leerlingen in jaar 3 enkel degenen selecteren die in jaar 2 ook meededen aan het onderzoek, zien we dat het gemiddelde verschil tussen hun antwoorden in jaar 2 niet significant kleiner was dan het verschil in jaar 3.

Voor extern politiek zelfvertrouwen zien we in jaar 3 een vergelijkbaar verschil; havo/vwo-leerlingen hebben gemiddeld meer extern politiek zelfvertrouwen dan leerlingen op het vmbo, maar verder maakt het opleidingsniveau geen verschil. In het eerste jaar zagen we dat alleen leerlingen op het vwo gemiddeld meer extern politiek zelfvertrouwen hadden dan leerlingen op het vmbo. Wanneer we het verschil bekijken tussen leerlingen op het vmbo en op het havo/vwo in jaar 3, is dat groter dan het gemiddelde verschil tussen deze groepen in jaar 1. Tegelijkertijd was het gemiddelde verschil tussen vwo- en vmbo-leerlingen in jaar 1 groter dan in jaar 3. Deze laatste bevinding lijkt echter een gevolg van de

Figuur 2.11 Verschillen in intern en extern politiek zelfvertrouwen naar opleidingsniveau per jaar

veranderende samenstelling van de steekproef: wanneer we het extern politiek vertrouwen vergelijken van alleen leerlingen op het vmbo en vwo die in zowel jaar 1 als jaar 3 mee hebben gedaan aan het onderzoek, dan zien we geen significante afname van het verschil.

2.5 Conclusie

Het beeld dat oprijst uit deze analyse van vertrouwen in ambtsdragers en politiek zelfvertrouwen onder middelbare scholieren is tweeledig. Positief valt op dat leerlingen in jaar 3 aanmerkelijk meer vertrouwen hebben in hun politieke kennen en kunnen dan in jaar 1 en 2. Anderzijds zien we, als we kijken naar vertrouwen in ambtsdragers en extern politiek zelfvertrouwen, trends die duiden op een toenemend cynisme. Vertrouwen in ambtsdragers is onder leerlingen tussen jaar 1 en 3 substantieel gedaald. Daarnaast geloven leerlingen in jaar 3 minder dan in jaar 1 dat mensen in de politiek geïnteresseerd zijn in hun mening, of dat ze invloed hebben op wat er in de politiek gebeurt. Wat betreft dit toenemende cynisme is het lastig om een vergelijking te maken met de algemene bevolking. De dataverzameling van dit onderzoek vond in jaar 3 namelijk grotendeels plaats in het voorjaar van 2021, een periode waarin onder volwassenen het vertrouwen daalde tot rond of zelfs onder het niveau dat kort voor de Corona-pandemie werd bereikt. In het tussenliggende jaar had juist een substantiële stijging in institutioneel vertrouwen plaatsgevonden (Van der Meer et al., 2020).

Een analyse van de ontwikkelingen in vertrouwen in ambtsdragers en politiek zelfvertrouwen in deelgroepen levert interessante resultaten op. Zo uiten jongens gemiddeld meer vertrouwen in hun politieke kennen en kunnen dan meisjes. Verschillen tussen jongens en meisjes zijn daarentegen beperkt wat betreft vertrouwen in ambtsdragers en afwezig wat betreft extern politiek zelfvertrouwen. Intern politiek zelfvertrouwen is daarnaast iets hoger onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond dan onder jongeren zonder een migratieachtergrond, maar verder maakt een migratieachtergrond geen verschil in jongeren hun politiek zelfvertrouwen. Dat geldt niet voor vertrouwen in ambtsdragers. De resultaten laten zien dat er onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond fors minder vertrouwen is in ambtsdragers dan onder jongeren zonder migratieachtergrond. Deze kloof is bovendien gegroeid tussen jaar 1 en jaar 3. Met betrekking tot opleidingsniveaus tonen de resultaten voor zowel vertrouwen in ambtsdragers als voor politiek zelfvertrouwen een patroon zoals we dat ook in andere hoofdstukken van dit rapport tegenkomen: jongeren op het vwo wijken af van het gemiddelde in de zin dat ze meer vertrouwen hebben, terwijl jongeren op het vmbo van het gemiddelde afwijken in de zin dat ze minder vertrouwen ervaren. Wat bij patronen uitgesplitst naar opleidingsniveau bovendien opvalt, is dat met betrekking tot vertrouwen in ambtsdragers vooral leerlingen op het vmbo ambts-

dragers minder vertrouwen dan leerlingen uit andere opleidingsniveaus, terwijl met betrekking tot intern politiek zelfvertrouwen jongeren op het vwo vooral in bovengemiddelde zin verschillen van hun medescholieren op andere opleidingsniveaus. Wat betreft het vertrouwen in ambtsdragers is er bovendien sprake van een groeiende kloof tussen leerlingen op het vmbo en leerlingen op het vwo. Die kloof is ook zichtbaar bij jongeren hun intern politieke zelfvertrouwen, hoewel niet gegroeid in jaar 3.

Literatuur

Arens, A. K., & Watermann, R. (2017). Political efficacy in adolescence: Development, gender differences, and outcome relations. *Developmental psychology*, 53(5), 933-948.

Balch, G. I. (1974). Multiple indicators in survey research: The concept "Sense of Political Efficacy". *Political Methodology*, 1(2), 1-43.

Craig, S. C., & Maggionto, M. A. (1982). Measuring political efficacy. *Political Methodology*, 8(3), 85-109.

Craig, S. C., Niemi, R. G., & Silver, G. E. (1990). Political efficacy and trust: A report on the NES pilot study items. *Political Behavior*, 12(3), 289-314.

Dalton, R. J. (2004). *Democratic challenges, democratic choices: The erosion of political support in advanced industrial democracies*. Oxford University Press.

De Groot, I., Goodson, I., & Veugelers, W. (2014). Dutch adolescents' narratives of their citizenship efficacy "Hypothetically, I could have an impact". *Educational Review*, 66(2), 148-167.

Dollmann, J. (2022). The political integration of immigrants: How pre- and postmigration contexts matter. *International Migration & Integration*, 23, 1091-1125.

Kahne, J., & Westheimer, J. (2006). The limits of political efficacy: Educating citizens for a democratic society. *Political Science & Politics*, 39(2), 289-296.

Levy, B. L. (2013). An empirical exploration of factors related to adolescents' political efficacy. *Educational Psychology*, 33(3), 357-390.

Maurissen, L. (2020). Political efficacy and interest as mediators of expected political participation among Belgian adolescents. *Applied Developmental Science*, 24(4), 339-353.

Munniksma, A., Dijkstra, A.B., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam University Press.

Pharr, S. J., & Putnam, R. D. (Eds.). (2000). *Disaffected democracies: What's troubling the trilateral countries?* Princeton University Press.

Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., & Friedman, T. (2018). *Becoming citizens in a changing world. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report*. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Sohl, S., & Arensmeier, C. (2015). The school's role in youths' political efficacy: Can school provide a compensatory boost to students' political efficacy? *Research Papers in Education*, 30(2), 133-163.

Stals, L., Isac, M. M., & Claes, E. (2022). Political trust in early adolescence and its association with intended political participation: A cross-sectional study situated in Flanders. *Young*, 30(4), 377-399.

Van der Laan, A. M., Beerthuisen, M. G. C. J., & Boot, N. C. (2020). *Monitor jeugdcriminaliteit 2020. Ontwikkelingen in de jeugdcriminaliteit in de eerste twee decennia van deze eeuw*. Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

Van der Meer, T. W. G., & Ouattara, E. (2019). Putting 'political' back in political trust: an IRT test of the unidimensionality and cross-national equivalence of political trust measures. *Quality & Quantity*, 53(6), 2983-3002.

Van der Meer, T.W.G., Steenvoorden, E., & Ouattara, E. (2020). *Covid19 en de rally rond de Nederlandse vlag. Vertrouwen in de politiek en angst voor besmetting ten tijde van de eerste golf (maart-mei 2020)*. www.coronapapers.nl

Vertrouwen in Tweede Kamer vorig jaar flink gedaald (2022, 31 maart). RTL Nieuws. Geraadpleegd op 16-05-2022, vanaf <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5298735/vertrouwen-tweede-kamer-gedaald-onderzoek-cbs>

Wästerfors, D., & Burcar Alm, V. (2020). 'They are harsher to me than to my friend who is blonde'. Police critique among ethnic minority youth in Sweden. *Journal of Youth Studies*, 23(2), 170-188.

Yeager, D. S., Purdie-Vaughns, V., Hooper, S. Y., & Cohen, G. L. (2017). Loss of institutional trust among racial and ethnic minority adolescents: A consequence of procedural injustice and a cause of life-span outcomes. *Child development*, 88(2), 658-676.

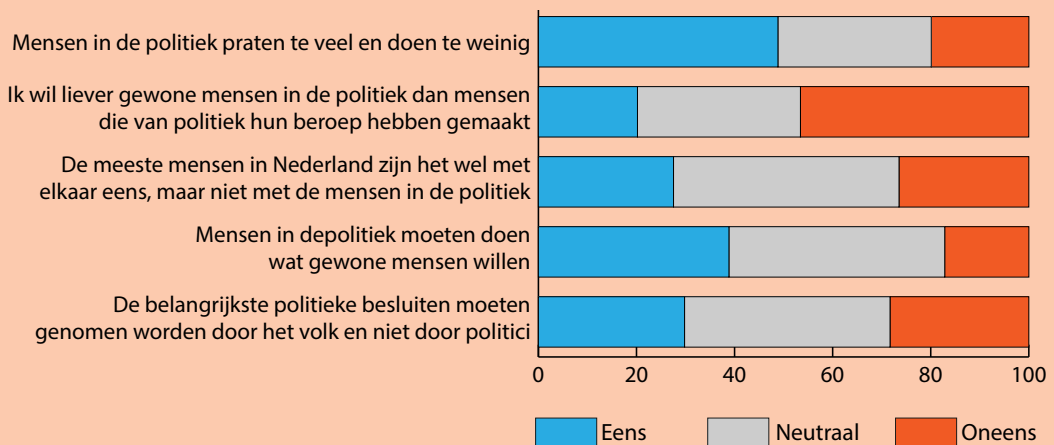
Populistische opvattingen

Laura Mulder

Populisme is een set ideeën waarbij het 'het goede volk' tegenover 'een corrupte elite' wordt gezet (Mudde, 2004; Rooduijn, 2014). Mensen, of politieke partijen, worden populistisch genoemd als zij anti-elite zijn, en vinden dat de politiek een uiting moet zijn van de algemene wil van het (homogene) volk.

In het derde jaar hebben wij onderzocht in welke mate leerlingen dergelijke populistische opvattingen hebben. Zij kregen een vijftal stellingen voorgelegd, waarbij zij op een vijfpuntsschaal konden aangeven in hoeverre zij het er mee eens zijn (van erg oneens tot erg eens). De stellingen zijn: 'De belangrijkste politieke besluiten moeten genomen worden door het volk en niet door politici', 'Mensen in de politiek moeten doen wat gewone mensen willen', 'De meeste mensen in Nederland zijn het wel met elkaar eens, maar niet met de mensen in de politiek', 'Ik wil liever gewone mensen in de politiek dan mensen die van politiek hun beroep hebben gemaakt' en 'Mensen in de politiek praten te veel en doen te weinig'.

De resultaten worden weergegeven in Figuur 1.

Figuur 1. Populisme van derdeklassers in het VO

Uit de resultaten blijkt dat derdeklassers het relatief vaak eens zijn met de wat cynische stelling dat politici te veel praten en te weinig doen: bijna de helft van de leerlingen is het hier mee eens. Zij zijn het minder vaak eens met de stellingen waarin politici worden afgezet tegen het gewone volk, zoals de stelling 'Ik wil liever gewone mensen in de politiek dan mensen die van politiek hun beroep hebben gemaakt'. Ook krijgt de tegenstelling tussen een homogeen volk dat

afwijkt van politici weinig steun: minder dan een derde van de leerlingen is het eens met de stelling 'De meeste mensen in Nederland zijn het wel met elkaar eens, maar niet met de mensen in de politiek'. Tot slot zijn derdeklassers het vaker eens met de stellingen waarin wordt benadrukt dat de politiek een uiting moet zijn van het volk: zo is bijna veertig procent het eens met de stelling 'Mensen in de politiek moeten doen wat gewone mensen willen'.

Er zijn geen substantiële verschillen op basis van geslacht, migratieachtergrond en opleidingsniveau. Wel is er een verschil op basis van sociaaleconomische status: derdeklassers uit een hoge sociaaleconomische klasse zijn op deze indicatoren minder populistisch dan derdeklassers uit een lage of midden sociaaleconomische klasse. Dit zou een indicatie kunnen zijn dat leerlingen uit een hoge sociaaleconomische klasse zich meer onderdeel voelen van de elite, en zich daardoor minder afzetten tegen de elite.

Literatuur

Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and opposition*, 39(4), 541-563.
Rooduijn, M. (2014). The nucleus of populism: In search of the lowest common denominator. *Government and opposition*, 49(4), 573-599.

3 Democratische dilemma's

Herman van de Werfhorst & Laura Mulder

In dit hoofdstuk:

- Leerlingen krijgen een sterkere voorkeur voor privacy boven veiligheid. Deze trend is het sterkst onder vmbo-leerlingen, migranten met een westerse herkomst, en leerlingen uit lagere sociaal-economische milieus.
- Er ontstaat over de leerjaren een steeds sterkere voorkeur om 'alles te kunnen zeggen wat je denkt', zonder daarbij teveel rekening te moeten houden met anderen.
- Leerlingen hebben een sterkere voorkeur om de eigen zin te krijgen in plaats van zich aan de regels te houden.
- Leerlingen hebben liever wetten die goed zijn voor zoveel mogelijk mensen dan wetten die goed zijn voor henzelf, maar er is wel een lichte trend naar een meer egocentrische voorkeur.
- Leerlingen vinden over het algemeen dat de inkomensverschillen in Nederland kleiner moeten worden. Wel zijn zij over de jaren (iets) meer geneigd om grotere inkomensverschillen te accepteren. Verschillen tussen opleidingsniveaus blijven stabiel. Jongens ontwikkelen een sterkere tolerantie tegenover inkomensongelijkheid dan meisjes.
- Verschillen tussen jongeren met en zonder migratieachtergrond in hun tolerantie ten opzichte van het behouden van de eigen cultuur nemen licht toe ten opzichte van de eerste klas.
- Jongeren vinden de Nederlandse wet belangrijker dan regels van God, en die voorkeur wordt sterker over de jaren, met name onder jongeren met een migratieachtergrond.

3.1 Inleiding: steun voor kernwaarden

De democratische rechtsstaat is ingewikkeld, en vereist van burgers een constante afweging van belangen. Betekent vrijheid van meningsuiting dat men alles moet kunnen zeggen wat men denkt, of zou men moeten voorkomen dat anderen gekwetst worden? Hoe moeten we veiligheid afwegen tegen privacy? Moeten mensen met een migratieachtergrond zich aanpassen aan de Nederlandse cultuur, of kunnen zij hun eigen cultuur behouden?

In dit hoofdstuk bestuderen we verschillende democratische dilemma's, en onderzoeken we trends in de voorkeuren van jongeren tussen de eerste en de derde

klas van het voortgezet onderwijs. We kijken specifiek naar verschillen tussen leerlingen van verschillende opleidingsniveaus (vmbo, havo/vwo of breed, en vwo), uit verschillende sociaal-economische milieus (laag, midden, hoog), met en zonder migratieachtergrond, en tussen jongens en meisjes. In de Appendix staat een korte uitleg van het onderliggende statistische model en de variabelenconstructie. In navolging van de eerdere jaarrapporten bekijken we zeven democratische dilemma's (Tabel 3.1).

3.2 Algemene trends

In hoeverre zien we ontwikkelingen bij jongeren in het omgaan met dilemma's? Voor een aantal dilemma's geldt dat de ontwikkelingen die in de eerste twee jaren plaatsvonden, worden doorgezet in het derde jaar. Zo krijgen jongeren steeds meer de voorkeur om te kunnen zeggen wat men denkt, in plaats van anderen niet te kwetsen. Ook willen leerlingen steeds vaker hun zin krijgen in plaats van zich aan de regels te houden. Er ontstaat een steeds groter besef van het belang van privacy (boven veiligheid). In zekere zin worden leerlingen zich dus meer bewust van hun eigen belang. Dit kan te maken met de puberteit (Geboers et al., 2015; Pfeifer & Berkman, 2018).

Over de schooljaren zien we een toenemende acceptatie van de Nederlandse wet boven de regels van God.

Een van de dilemma's toont echter een trendbreuk met de eerste twee jaren: waar leerlingen in het begin van het voortgezet onderwijs steeds vaker vonden dat mensen die in een ander land geboren zijn zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur, zien we dat men in het derde jaar juist weer (iets) meer begrip toont voor het behouden van de eigen cultuur. Er zijn verschillende verklaringen voor deze trendbreuk die we met de onderhavige data nog niet kunnen toetsen: ofwel de tolerantie voor behoud van eigen cultuur groeit in de puberteit (als leeftijdseffect), ofwel de tolerantie voor behoud van eigen cultuur groeit in de hele samenleving wat ook zijn weerslag vindt op leerlingen (een zogenoemd periode-effect).

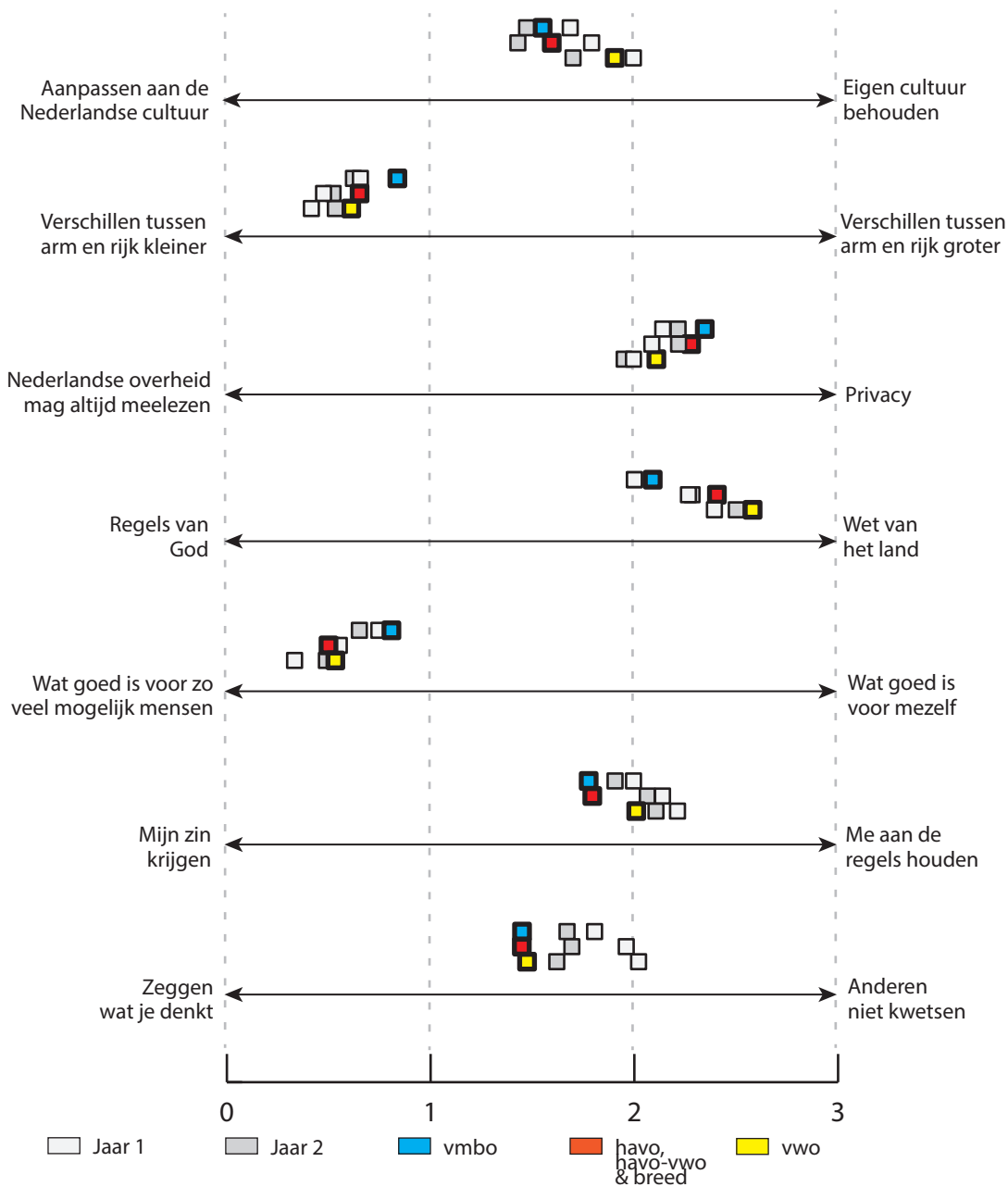
3.3 Ontwikkelingen naar opleidingsniveau

In Figuur 3.1 staan de resultaten uitgesplitst naar opleidingsniveau van de leerlingen (het opleidingsniveau waarin de leerling in het eerste leerjaar zat). Zoals hierboven al werd geschetst, worden leerlingen zich steeds bewuster van hun eigen positie en hun eigen belang. Dit vindt zijn weerslag in een grotere weging van alles kunnen zeggen wat je wilt, van een grotere wens om de eigen zin krijgen, en een groter belang hechten aan privacy boven veiligheid. Deze trends

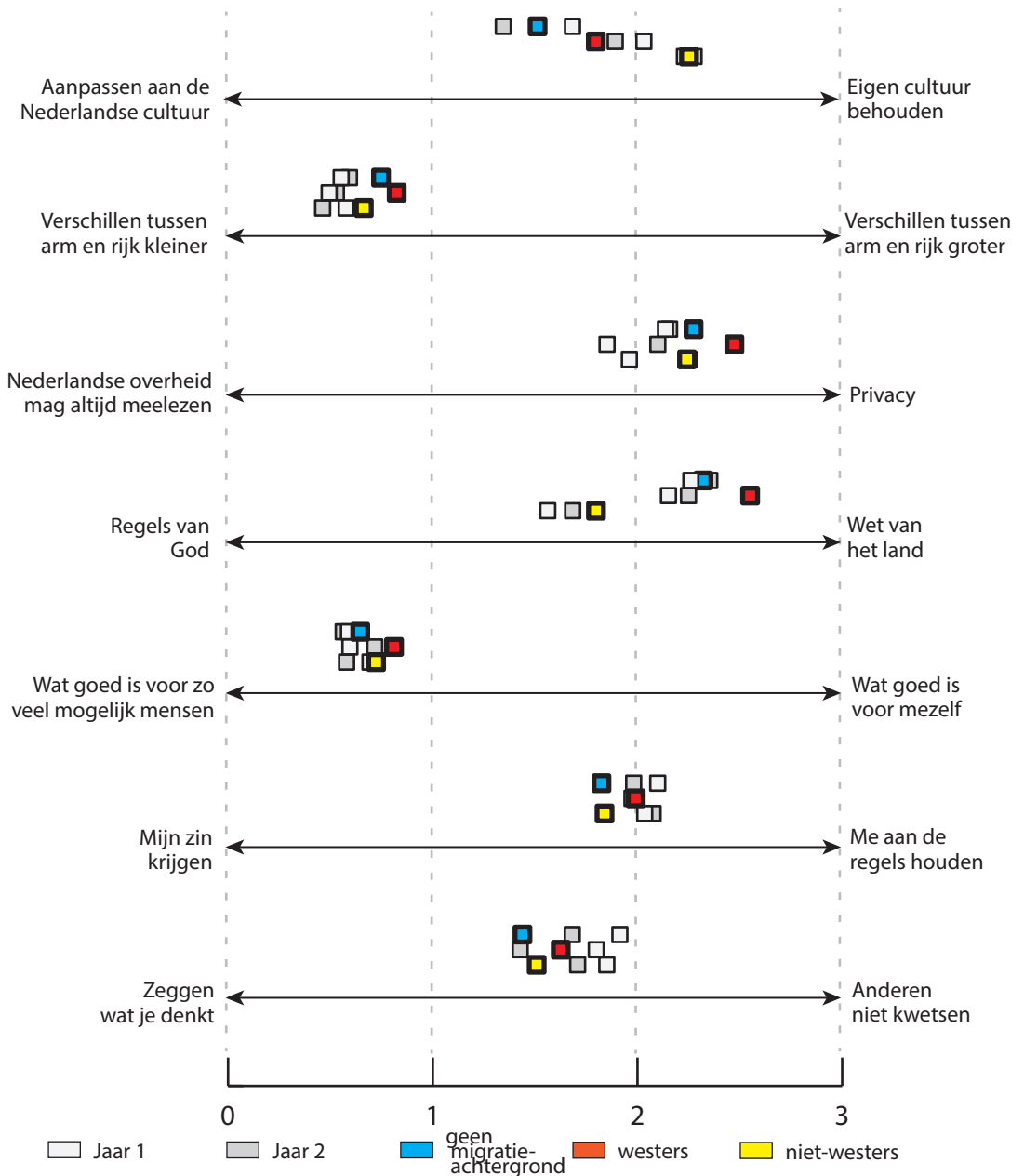

doen zich in alle opleidingsniveaus voor, maar wel iets sterker onder vmbo-leerlingen. Toch zijn over de hele linie de verschillen vrij stabiel over de tijd.

Leerlingen willen over het algemeen minder inkomensongelijkheid, maar over de jaren ontstaat wel steeds meer acceptatie van (grote) inkomensverschillen.

Figuur 3.1 Zeven democratische dilemma's naar opleidingsniveau

Figuur 3.2 Zeven democratische dilemma's naar migratieachtergrond

Opvallend genoeg is deze trend het sterkst onder vmbo-leerlingen, en het minst sterk onder vwo-leerlingen. In de derde klas, waarin leerlingen vermoedelijk beter kunnen inschatten welk opleidingsniveau men kan behalen dan in de tweede klas, zijn de verschillen tussen opleidingsniveaus toegenomen.

3.4 Ontwikkelingen naar migratieachtergrond

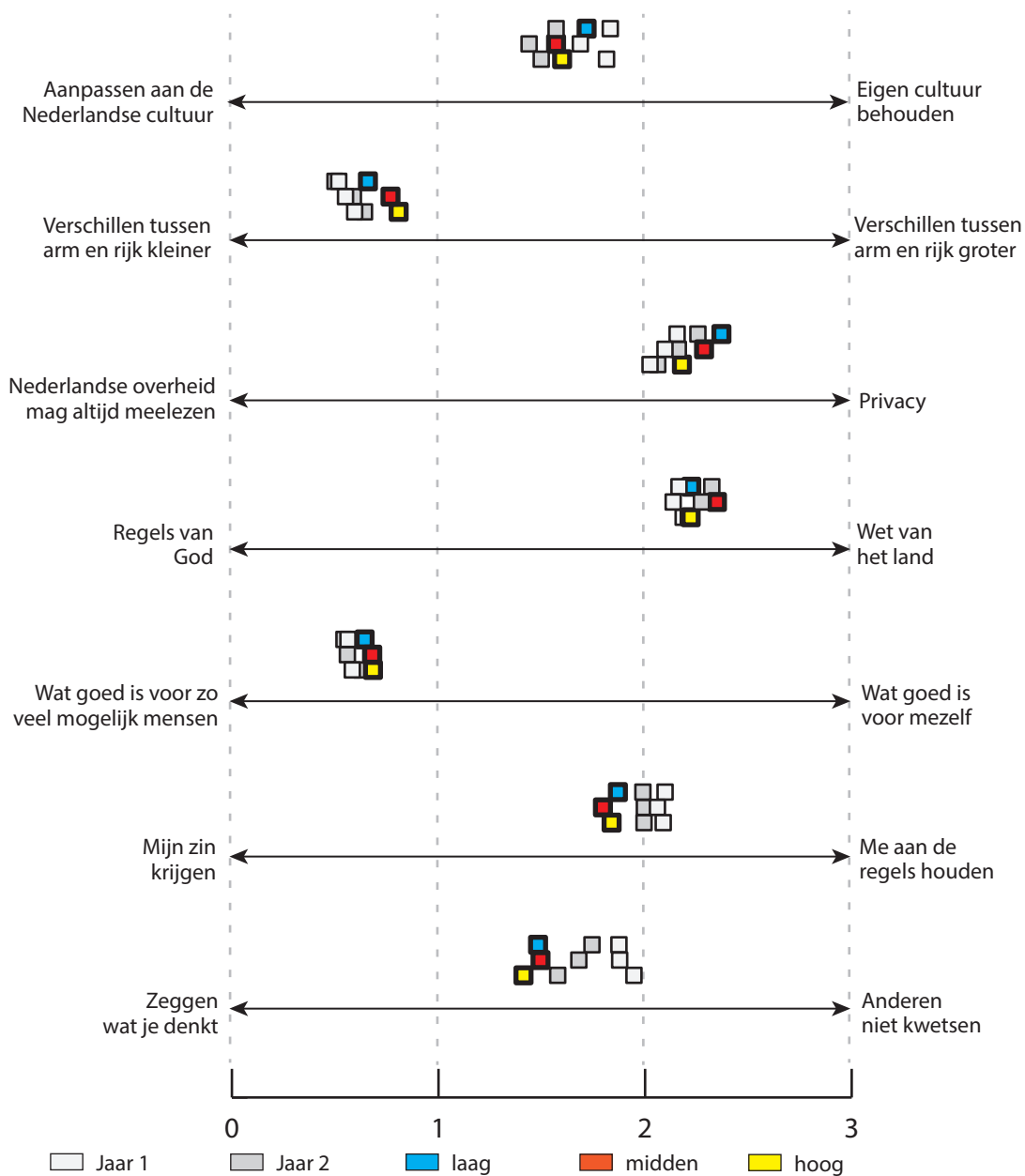
Figuur 3.2 toont de resultaten naar migratieachtergrond. Dit zijn verschillen na controle voor opleidingsniveau; dus indirecte effecten van migratieachtergrond via opleidingsniveau zijn hierin niet te zien (de gerapporteerde verschillen zijn dus binnen opleidingsniveaus). De trends naar meer zelf-georiënteerde keuzes binnen de geschetste dilemma's zijn niet voor alle groepen dezelfde. Jongeren met een westerse migratieachtergrond (vaak uit Europa) hechten enerzijds een groter belang aan privacy boven veiligheid, en anderzijds minder aan het krijgen van de eigen zin en het niet kwetsen van anderen. Ontwikkelingen onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond en jongeren zonder migratieachtergrond verschillen onderling nauwelijks.

De onderschrijving van de Nederlandse wet boven de regels van God is het minst sterk onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond, hoewel juist bij hen een trend wordt gevonden naar een grotere onderschrijving van de Nederlandse wet.

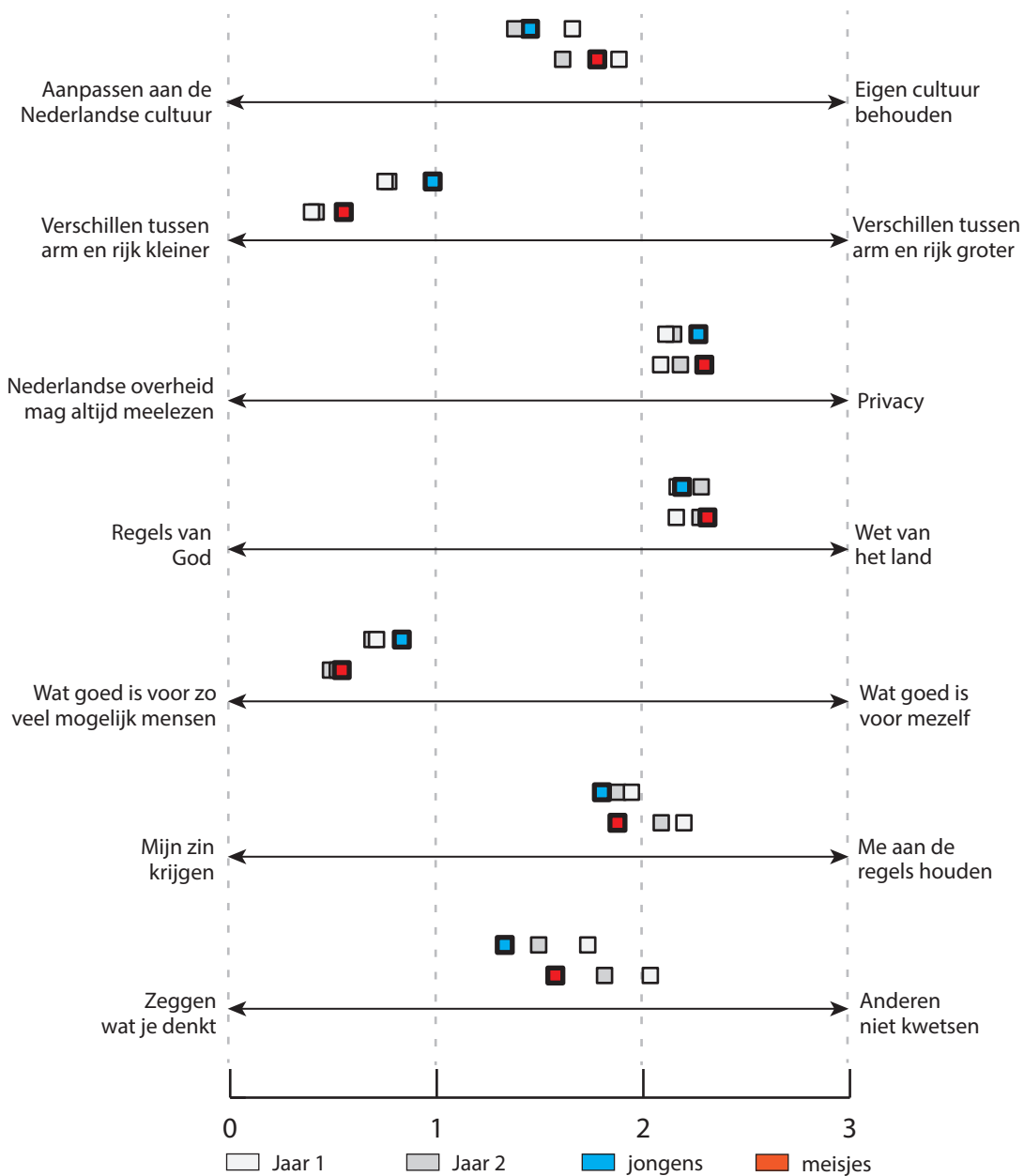
3.5 Ontwikkelingen naar sociaal-economische achtergrond

In Figuur 3.3 staan de resultaten uitgesplitst naar sociaal-economische achtergrond. Dit zijn verschillen na controle voor schoolniveau (anders gezegd: dit zijn de sociaal-economische verschillen binnen opleidingsniveaus; dus indirecte effecten van sociaal-economische achtergrond via opleidingsniveau zijn hierin niet te zien). De hierboven reeds geschetste algemene trends variëren weinig tussen sociale milieus, en verschillen zijn over het algemeen erg klein.

Een uitzondering op dit algemene patroon betreft de middengroep op de voorkeur voor wetten die goed zijn voor zichzelf; in het derde leerjaar is die het meest gestegen onder deze groep (om min of meer op het algemene gemiddelde uit te komen overigens). De trend naar het belang van privacy boven veiligheid is het minst sterk onder de middengroep.

Figuur 3.3 Zeven democratische dilemma's naar sociaal-economische achtergrond

Figuur 3.4 Zeven democratische dilemma's naar gender

3.6 Ontwikkelingen naar geslacht

In Figuur 3.4 staan de resultaten uitgesplitst naar geslacht. De algemene trends die hierboven werden beschreven, doen zich niet in gelijke mate voor onder jongens en meisjes.

De voorkeur voor wetten die goed zijn voor henzelf in plaats van voor zoveel mogelijk mensen neemt vooral toe onder jongens. De ontwikkeling om zich steeds minder aan de regels te houden is sterker onder meisjes, maar zij komen daarmee in de derde klas op hetzelfde niveau als jongens die die voorkeur al sterker hadden. Hoewel leerlingen zich over het algemeen nog steeds uitspreken voor een kleinere inkomensongelijkheid, is de trend naar meer tolerantie voor grotere inkomensongelijkheid het sterkst onder jongens. De trendbreuk om meer ruimte te geven aan het behoud van de eigen cultuur door mensen die niet in Nederland zijn geboren is het sterkst onder meisjes. De licht positieve trend naar een grotere onderschrijving van de Nederlandse wet boven de regels van God zien we onder zowel jongens als meisjes.

3.7 Conclusie

Over het algemeen zien we dat de trends die we in de eerste twee jaar reeds zagen, zich doorzetten. Sommige resultaten wijzen erop dat leerlingen steeds meer op hun eigen welzijn gericht zijn; ze willen zich minder aan de regels houden, willen wetten die vooral goed zijn voor henzelf, willen meer kunnen zeggen wat ze denken, en onderschrijven in toenemende mate het belang van privacy. Voor een deel zijn deze resultaten te verklaren vanuit theorieën over de puberteit: juist in deze levensfase ontwikkelen jongeren een besef van hun plek in de wereld, krijgen beter zicht op hun belang en dat van volwassenen, en zijn ze minder geneigd om zich conformistisch te gedragen (Geboers et al., 2015; Pfeifer & Berkman, 2018). Een belangrijke vraag is of deze ontwikkeling zich doorzet in de latere adolescentiefase.

Toch moet benadrukt worden dat, ondanks deze trends, leerlingen in Nederland nog steeds geneigd zijn om het collectieve belang te zien: men onderschrijft dat wetten vooral goed moeten zijn voor zoveel mogelijk mensen, men prefereert in grote mate de wet in Nederland boven de regels van God, en men heeft een voorkeur voor minder inkomensongelijkheid in plaats van meer.

Verschillen tussen leerlingen zijn aanwezig, maar vrij stabiel over de schooljaren. Met name verschillen tussen opleidingsniveaus, jongens en meisjes, en tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond zijn aanwezig; sociaal-economische achtergrond hangt (binnen opleidingsniveaus) nauwelijks samen met de keuzes in democratische dilemma's.

Literatuur

Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., Jorgensen, T., & ten Dam, G. (2015). Citizenship development of adolescents during the lower grades of secondary education. *Journal of Adolescence*, 45, 89–97. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2015.08.017>

Pfeifer, J. H., & Berkman, E. T. (2018). The Development of Self and Identity in Adolescence: Neural Evidence and Implications for a Value-Based Choice Perspective on Motivated Behavior. *Child Development Perspectives*, 12(3), 158–164. <https://doi.org/10.1111/cdep.12279>

Appendix 1. Zeven dilemma's

Ik vind dat je alles moet kunnen zeggen wat je denkt, ook als anderen zich daardoor gekwetst voelen.	Ik vind dat je niet alles moet kunnen zeggen wat je denkt, omdat je daardoor de gevoelens van anderen kan kwetsen
Ik vind het belangrijk om mijn zin te krijgen, ook al houd ik me daardoor niet aan de regels.	Ik vind het belangrijk om me aan de regels te houden, ook als dat betekent dat ik daardoor mijn zin niet krijgt.
Ik vind het belangrijk dat een wet goed is voor zoveel mogelijk mensen.	Ik vind het belangrijk dat een wet goed is voor mijzelf.
Ik vind dat in Nederland de regels van God belangrijker moeten zijn dan de wet van het land.	Ik vind dat de wet in Nederland belangrijker moet zijn dan de regels van God.
Ik vind dat de Nederlandse overheid altijd mag meelesen met de berichten op mijn telefoon, als het daardoor veiliger wordt in Nederland.	Ik vind dat de Nederlandse overheid nooit mag meelesen met de berichten op mijn telefoon, ook al zou het daardoor veiliger worden in Nederland.
De verschillen tussen arme en rijke mensen moeten kleiner worden.	De verschillen tussen arme en rijke mensen mogen groter worden.
Mensen die niet in Nederland geboren zijn moeten zich aanpassen aan de Nederlandse cultuur.	Mensen die niet in Nederland geboren zijn mogen in Nederland hun eigen cultuur behouden.

Appendix 2   Uitleg statistisch model

De figuren in dit hoofdstuk zijn weergaven van voorspelde scores op de zeven dilemma's vanuit groeicurve-modellen op de panelgegevens van de eerste drie waves van het ADKS. In deze modellen zijn waves (=schooljaren) genest binnen individuen, en wordt de trend over schooljaren gemodelleerd afzonderlijk per subgroep (naar opleiding, migratieachtergrond, sociaal-economische achtergrond, en gender). Per subgroep-analyse is een apart model geschat, waarbij de overige kenmerken wel als controlevariabelen zijn opgenomen, maar waarvan het effect niet varieert over schooljaren. De gerapporteerde verschillen naar opleidingsniveau van de leerlingen zijn dus bijvoorbeeld niet gecontamineerd door sociale of migratieachtergrond, en vice versa. Tevens is een random slope van wave opgenomen, waarmee ongemeten individuele variaties in ontwikkelingen over de tijd worden weg gefilterd. De data zijn gewogen op individueel niveau per wave.

Migratieachtergrond is gemeten naar westers of niet-westers, eerste en tweede-generatieleerlingen gecombineerd. Sociaal-economische achtergrond is gemeten via een combinatie van twee onderdelen: het aantal boeken thuis, en hoe rijk de leerlingen hun gezin inschatten ten opzichte van andere gezinnen (op een schaal van 0 "veel minder rijk" tot 4 "veel rijker"). We nemen in eerste instantie de sociaal-economische positie in het eerste schooljaar, en vullen dit aan uit latere jaren als de gegevens uit eerdere leerjaren ontbreken. Een gecombineerde schaal is opgedeeld in drie min of meer gelijke groepen, laag, midden, en hoog (tertielen). Gender is binair geoperationaliseerd.

4 Politieke kennis, interesse, en socialisatie

Laura Mulder

In dit hoofdstuk:

- Jongeren kunnen steeds meer politieke partijen noemen. In het derde jaar zijn zij het meest bekend met de VVD, GroenLinks en D66.
- Het aanvankelijke verschil tussen jongens en meisjes in het aantal politieke partijen dat leerlingen kunnen noemen verdwijnt, maar neemt toe op basis van opleidingsniveau. De verschillen op basis van migratieachtergrond en sociaaleconomische status blijven hetzelfde.
- Derdeklassers hebben meer kennis over democratische basiswaarden dan een jaar eerder.
- Net als een jaar eerder hebben leerlingen zonder migratieachtergrond, leerlingen op hogere opleidingsniveaus en leerlingen met hogere sociaal-economische status meer kennis over democratische basiswaarden. In het derde jaar is er echter geen verschil meer tussen jongens en meisjes.
- Derdeklassers leren op school het meest over politiek, en het meest van hun ouders over maatschappelijke problemen. Ook (sociale) media spelen een grote rol.
- Derdeklassers geven aan dat hun vrienden vaker negatief of helemaal niet over politiek praten dan ouders.

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komen drie onderwerpen aan bod: politieke kennis, politieke en maatschappelijke interesse, en politieke socialisatie. De eerste twee, politieke kennis en interesse, zijn belangrijke voorwaarden voor een gezonde democratie. De democratische rechtsstaat is namelijk gebaat bij geïnformeerde en betrokken burgers (Almond & Verba, 1963). Dit geldt niet alleen voor volwassenen, maar zeker ook voor jongeren. Hoewel zij op de leeftijd waar wij in dit hoofdstuk naar kijken (namelijk leerlingen in de derde klas van het voortgezet onderwijs) nog niet gerechtigd zijn om te stemmen, kunnen zij wel op andere manieren deelnemen aan het democratische proces. Denk bijvoorbeeld aan de klimaatprotesten, waar veel jongeren aan hebben deelgenomen. Bovendien worden tijdens de jeugd politieke attitudes en houdingen ontwikkeld, die over het algemeen redelijk stabiel blijven gedurende het latere leven (Jennings & Niemi, 1978; Jennings, 2007).

Om op een gedegen manier deel te nemen aan het democratische proces, is het belangrijk dat burgers een idee hebben van hoe het democratische proces werkt en op de hoogte zijn van het reilen en zeilen van de politiek. Vandaar dat in dit hoofdstuk allereerst wordt gekeken naar politieke kennis. Daarna staat politieke interesse centraal, welke gezien kan worden als een belangrijke katalysator van politieke kennis. Aangezien een democratische rechtsstaat beoogt de belangen van alle burgers te vertegenwoordigen, is het onwenselijk als bepaalde groepen systematisch niet deelnemen aan het politieke proces (Lijphart, 1997; Thomassen, 2007). In dit hoofdstuk wordt dan ook aandacht geschonken aan verschillen in politieke kennis en interesse op basis van geslacht, migratieachtergrond, opleidingsniveau en sociaaleconomische klasse. Waar mogelijk wordt een vergelijking gemaakt met eerdere jaren. Tot slot gaan we in de paragraaf over het proces van politieke socialisatie in op de bronnen van politieke kennis en interesse.

4.2 Politieke kennis

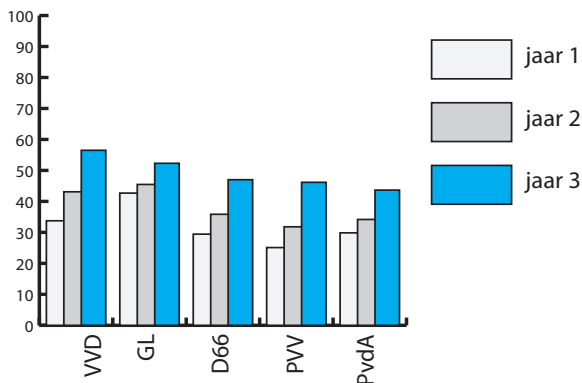
Een bepaalde mate van politieke kennis is een belangrijke voorwaarde voor een zinnige deelname aan het politieke proces. Om een geïnformeerde stem uit te brengen, is het bijvoorbeeld nodig om globaal een idee te hebben van het politieke landschap: welke partijen zijn er, waar staan zij voor en hoe verhouden zij zich tot mijn eigen opvattingen? Daarnaast is het belangrijk dat burgers op zijn minst basiskennis hebben van hoe het democratische systeem werkt. Het belang hiervan wordt onderstreept door de manier waarop de wettelijke invulling van de burgerschapswet vorm gekregen heeft. De nieuwe burgerschapswet heeft namelijk tot doel om leerlingen kennis en respect bij te brengen over de basiswaarden van de democratische rechtsstaat (Wet Burgerschapsonderwijs 2021).

In deze paragraaf kijken we in welke mate derdeklassers kennis hebben van het politieke landschap door hen te vragen om zoveel mogelijke politieke partijen te noemen. Hun kennis over democratische basiswaarden wordt getoetst door hen een aantal vragen voor te leggen over het democratische systeem.

Over de eerste drie schooljaren kunnen leerlingen steeds meer politieke partijen noemen

In de eerste drie jaren van dit onderzoek is er aan de leerlingen gevraagd om zoveel mogelijke politieke partijen te noemen. Over de jaren heen is er een opwaartse trend waar te nemen: in het eerste jaar kunnen leerlingen gemiddeld 2,2 politieke partijen noemen, in het tweede jaar 2,6 en in het derde jaar 4,3. In het derde jaar zijn de vijf meest genoemde partijen: VVD, GroenLinks, D66, PVV en PvdA (zie Figuur 4.1). Vooral het CDA wordt vaker genoemd vergeleken met een jaar eerder (in jaar 2 door 17 procent van de leerlingen en in jaar 3 door 36

procent). Ook de PVV en VVD zijn flink bekender onder jongeren in het derde jaar dan in het tweede jaar (respectievelijk van 32 procent naar 46 procent, en van 43 procent naar 56 procent).

Figuur 4.1.
Meest genoemde politieke partijen door eerste-, tweede- en derdeklassers in het VO

Sommige verschillen verdwijnen (geslacht), andere blijven (migratieachtergrond, sociaaleconomische status) of nemen zelfs toe (opleidingsniveau)

Opvallend is verder dat het aanvankelijke verschil in het aantal genoemde politieke partijen tussen jongens en meisjes is verdwenen. In zowel het eerste als het tweede jaar kunnen jongens meer politieke partijen noemen dan meisjes (jaar 1: 2,5 vs. 2,0; jaar 2: 3,0 vs. 2,5). In het derde jaar is er echter geen verschil meer (jongens: 4,5; meisjes: 4,4).

Het verschil tussen leerlingen met en zonder een migratieachtergrond blijft wel overeind: in alle drie de jaren kunnen leerlingen zonder migratieachtergrond (jaar 1: 2,4; jaar 2: 2,9; jaar 3: 4,7) meer politieke partijen noemen dan leerlingen met een migratieachtergrond (jaar 1: 1,6; jaar 2: 2,1; jaar 3: 3,6). De specifieke achtergrond en ook de duur van het verblijf in Nederland maken uit. Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond (3,2) kunnen minder politieke partijen noemen dan leerlingen met een westerse migratieachtergrond (4,5) en leerlingen zonder migratieachtergrond (4,6). Qua duur van het verblijf in Nederland geldt dat hoe meer generaties een leerling in Nederland geworteld is, hoe meer politieke partijen een leerling kan noemen: leerlingen zonder migratieachtergrond (4,6) kunnen meer politieke partijen noemen dan tweede generatie leerlingen (3,9), die op hun beurt weer meer politieke partijen kunnen noemen dan eerste generatie leerlingen (2,6).

Ook het verschil tussen leerlingen op de verschillende opleidingsniveaus blijft in stand. In het derde jaar kunnen leerlingen op het vwo (7,6) meer politieke partijen noemen dan leerlingen op het havo (5,3), die weer meer politieke partijen kunnen noemen dan leerlingen op het vmbo (3,1). Vergeleken met het eerste en tweede jaar is dit verschil ook toegenomen. Er lijkt dus sprake te zijn van een accelererend

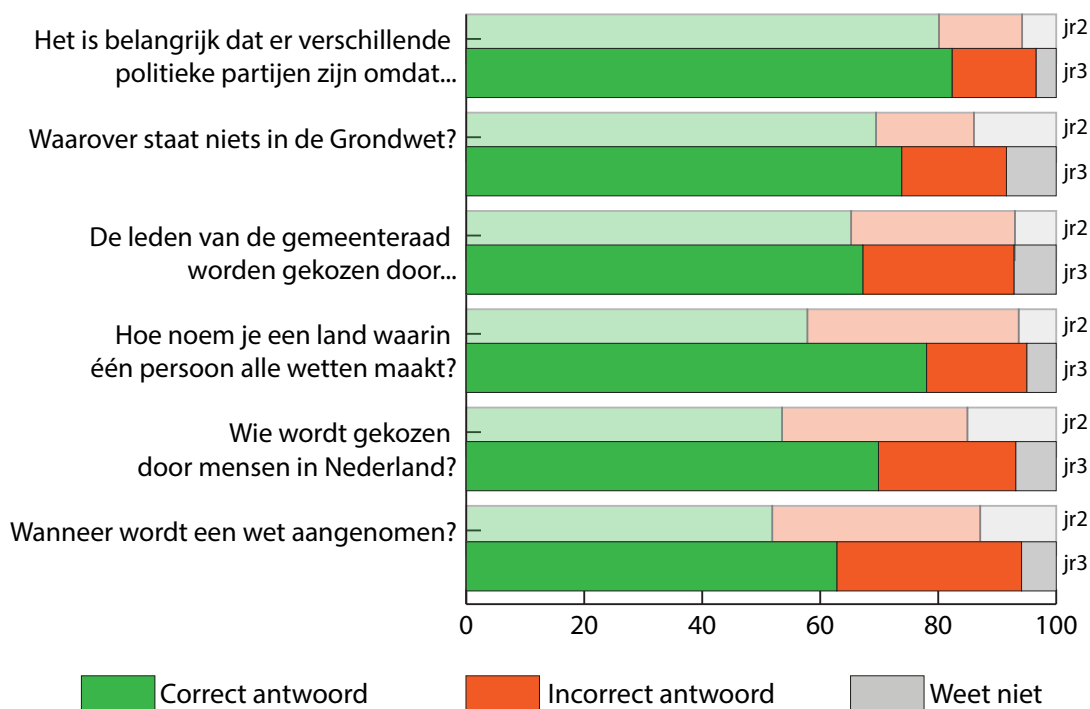
verschil tussen de opleidingsniveaus.

Wat betreft sociaaleconomische klasse is er in het derde jaar vooral een verschil tussen de leerlingen uit een hoge sociaaleconomische klasse aan de ene kant en die uit een lage of midden sociaaleconomische klasse aan de andere kant: leerlingen uit een hoge sociaaleconomische klasse (5,8) kunnen meer politieke partijen noemen dan leerlingen uit een lage (4,1) of midden (4,0) sociaaleconomische klasse.

Kennis over democratische basiswaarden neemt toe van het tweede naar het derde jaar

Net als in het tweede jaar is er in het derde jaar een zestal meerkeuzevragen over democratische basiswaarden aan de leerlingen voorgelegd. Deze vragen maken deel uit van een gevalideerde meting van burgerschapskennis onder middelbare scholieren (Ten Dam et al., 2020). Naast het aankruisen van een van de drie antwoordopties is het voor de leerlingen ook mogelijk om de optie 'weet ik niet' te kiezen (zie Appendix A voor een overzicht van de vragen en antwoordopties).

In het derde jaar geven leerlingen meer goede antwoorden dan in het tweede jaar: waar de leerlingen in het tweede jaar gemiddeld 3,8 vragen goed beantwoorden, weten leerlingen in het derde jaar op gemiddeld 4,1 vragen het goede antwoord.

Figuur 4.2. Politieke kennis van tweede- en derdeklassers in het VO

In Figuur 4.2 is per afzonderlijke vraag voor beide jaren te zien welk percentage leerlingen het juiste of onjuiste antwoord geeft of aangeeft het niet te weten.

Zowel in de tweede als in de derde klas is de vraag over het belang van politieke partijen het vaakst goed beantwoord. In het derde jaar weet 82 procent van de leerlingen dat het belangrijk is dat er verschillende politieke partijen zijn zodat mensen dan kunnen kiezen welke partij ze het beste vinden. Slechts 3 procent geeft aan het niet te weten en 14 geeft het onjuiste antwoord. Net als een jaar eerder blijkt de vraag over wanneer een wet wordt aangenomen het moeilijkst: 31 procent van de leerlingen weet niet dat een wet wordt aangenomen als een meerderheid van de Kamerleden ermee instemt en geeft het foute antwoord. Wel is er een flinke toename in het aantal goede antwoorden vergeleken met een jaar eerder: in het derde jaar geeft 63 procent van de leerlingen het goede antwoord, tegen 52 procent in het tweede jaar. De grootste leersprong wordt gemaakt op de vraag naar hoe een land heet waarin één persoon alle wetten maakt: waar in het tweede jaar 58 procent van de leerlingen weet dat dit een dictatuur heet, is dit een jaar later toegenomen tot 78 procent. Ook weet een groter aantal leerlingen dat alleen de Tweede Kamer rechtstreeks gekozen wordt door burgers: waar in het tweede jaar nog 54 procent het goede antwoord weet, is dat in het derde jaar toegenomen tot 70 procent. Er is geen significante toename in goede antwoorden op de vragen 'Door wie worden de leden van de gemeenteraad gekozen?' en 'Waarover staat niets in de Grondwet?'. Op die eerste vraag weet 67 procent van de leerlingen in het derde jaar dat gemeenteraadsleden worden gekozen door burgers die mogen stemmen, tegen 65 procent in het tweede jaar. Tot slot weet 74 procent van de leerlingen in het derde jaar dat er niets in de Grondwet staat over behulpzaamheid tussen mensen, tegen 70 procent een jaar eerder.

Nog altijd meer politieke kennis bij leerlingen zonder migratieachtergrond, op hogere opleidingsniveaus en met een hogere sociaaleconomische status; niet meer bij jongens

Net als bij het aantal genoemde politieke partijen valt ook het verschil in kennis over democratische basiswaarden tussen jongens en meisjes in het derde jaar weg. Waar in het tweede jaar jongens (66 procent) gemiddeld meer antwoorden goed hadden dan meisjes (62 procent), is er in het derde jaar geen significant verschil meer (jongens: 72 procent; meisjes: 71 procent).

Ook wat betreft migratieachtergrond tekent zich eenzelfde patroon af als bij het aantal genoemde politieke partijen: leerlingen zonder migratieachtergrond (74 procent) hebben, net als in het tweede jaar, meer kennis over democratische basiswaarden dan leerlingen met migratieachtergrond (63). Wederom maakt de specifieke achtergrond en het aantal generaties dat een leerling reeds in Nederland is uit. Qua achtergrond blijft eveneens het relevante onderscheid tussen niet-westers

(58) aan de ene kant en een westerse migratieachtergrond (74) of geen migratieachtergrond (74 procent) aan de andere kant, bestaan. Wat betreft het aantal generaties is er vooral een onderscheid tussen wel of geen migratieachtergrond: leerlingen zonder migratieachtergrond (74 procent) hebben meer politieke kennis dan leerlingen van de eerste (59 procent) of tweede (64 procent) generatie, terwijl de leerlingen van beide generaties onderling niet van elkaar verschillen.

Leerlingen op het vwo (91 procent) hebben meer politieke kennis dan leerlingen op het havo (79 procent), die weer meer kennis hebben dan leerlingen op het vmbo (62 procent). Vergeleken met een jaar eerder is de omvang van het verschil echter niet veranderd.

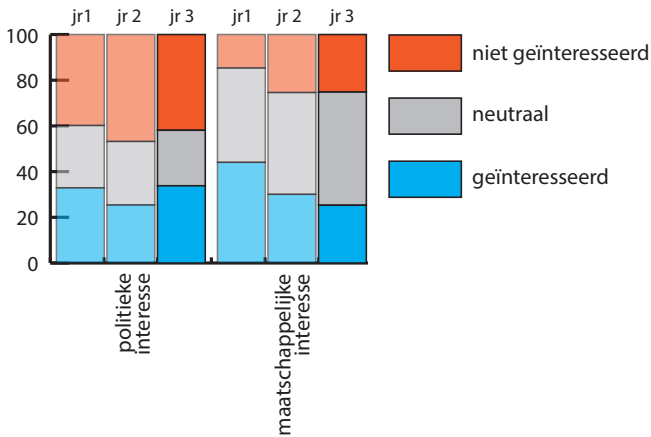
Leerlingen met een hoge sociaaleconomische achtergrond (80 procent) hebben meer kennis dan leerlingen met een midden sociaaleconomische achtergrond (72 procent), die weer meer kennis hebben dan leerlingen met een lage sociaaleconomische achtergrond (66 procent).

4.3 Politieke & maatschappelijke interesse

Politieke interesse is een belangrijke katalysator van politieke kennis: als iemand geïnteresseerd is in de politiek is de kans groot dat deze persoon meer politieke kennis opdoet. Daarnaast is politieke interesse ook gerelateerd aan verdere politieke en maatschappelijke participatie (Maurissen, 2020; Prior, 2010). Tijdens verkennende onderzoeken aan het begin van dit project bleek echter dat jongeren een redelijk nauwe opvatting hebben van wat politiek is. Vandaar dat wij leerlingen, naast hun interesse in de politiek, ook hebben gevraagd naar hun interesse in een aantal maatschappelijke vraagstukken, waar de politiek zich mee bezighoudt. Net als eerdere jaren, hebben wij de derdeklassers een aantal thema's voorgelegd waarvoor zij konden aangeven in welke mate zij hierin geïnteresseerd zijn. Zij konden antwoord geven op een vijfpuntsschaal, lopend van erg ongeïnteresseerd tot erg geïnteresseerd.

Afname in politieke interesse zet niet door

Van de aan hen voorgelegde onderwerpen zijn jongeren, net als voorgaande jaren, in het derde jaar het minst geïnteresseerd in politiek (zie Figuur 4.4). Van de derdeklassers geeft 34 procent aan enigszins of erg geïnteresseerd te zijn in politiek, 24 procent zegt een neutrale houding te hebben (niet ongeïnteresseerd, maar ook niet geïnteresseerd) en 42 procent is enigszins of erg ongeïnteresseerd (zie Figuur 4.3). De daling die van het eerste naar het tweede jaar zichtbaar is en wij ook kennen uit onderzoek in het Verenigd Koninkrijk (Keating et al., 2015), zet echter niet door. Vergeleken met het tweede jaar hebben leerlingen in

Figuur 4.3. Politieke en maatschappelijke interesse van eerste-, tweede- en derdeklassers in het VO

het derde jaar namelijk meer interesse in de politiek. Het wordt interessant om te zien of deze stijging zich over de komende jaren doorzet, of dat deze stijging te wijten is aan de Tweede Kamerverkiezingen die in dit jaar plaatsvonden.

Geen verschillen meer in politieke interesse op basis van geslacht en migratieachtergrond

Waar in het eerste jaar meisjes meer politieke interesse hadden dan jongens, en in het tweede jaar juist jongens meer geïnteresseerd waren in politiek dan meisjes, is er in het derde jaar geen significant verschil meer tussen de beide seksen. Dit komt met name omdat politieke interesse onder meisjes sterker is toegenomen dan onder jongens.

In het eerste en tweede jaar hadden leerlingen met een migratieachtergrond meer interesse in de politiek dan leerlingen zonder migratieachtergrond. In het derde jaar zijn er echter geen verschillen meer in politieke interesse op basis van migratieachtergrond. Dit komt met name omdat politieke interesse onder leerlingen zonder migratieachtergrond iets sterker is gestegen.

Wel zijn er nog verschillen in politieke interesse op basis van opleidingsniveau. In het derde jaar hebben leerlingen op het vwo meer interesse in de politiek dan op het vmbo en havo. Hetzelfde geldt voor sociaaleconomische klasse: leerlingen uit een hoge sociaaleconomische klasse hebben meer interesse in de politiek dan leerlingen uit een midden of lage sociaaleconomische klasse.

Ook maatschappelijke interesse neemt iets verder af, maar niet ieder thema

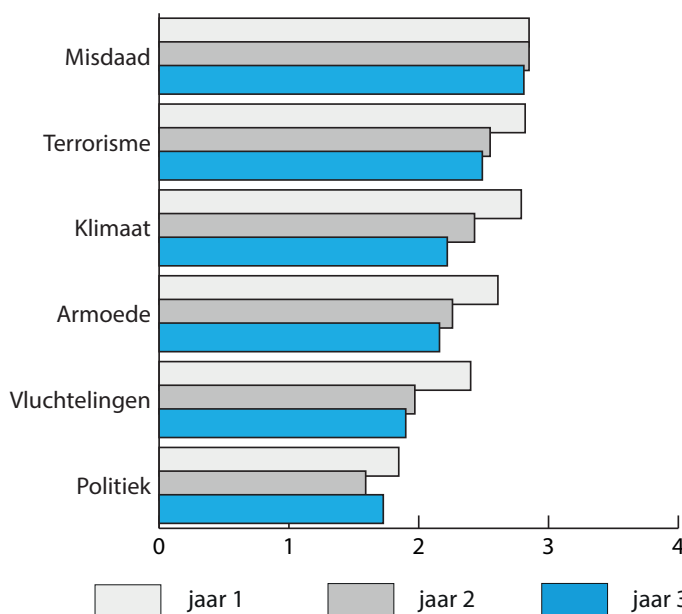
Net als in voorgaande jaren is er in het derde jaar aan de leerlingen gevraagd in welke mate zij geïnteresseerd zijn in een aantal maatschappelijke thema's. Over het algemeen zet de dalende trend die van het eerste naar het tweede jaar

zichtbaar is door in het derde jaar. Als we alle maatschappelijke thema's samen nemen en kijken naar de verandering over de tijd, zien we namelijk dat het percentage geïnteresseerde leerlingen ieder jaar afneemt (zie Figuur 4.3). De daling van het tweede naar het derde jaar lijkt vooral te komen door het aantal leerlingen dat wisselt van de categorie 'geïnteresseerd' naar 'neutraal'. In het derde jaar geeft 25 procent van de leerlingen aan erg of een beetje geïnteresseerd te zijn in de maatschappelijke thema's, 50 procent heeft een neutrale houding en 25 procent is erg of een beetje ongeïnteresseerd. Als we specifiek naar de verschillende thema's kijken, zien we echter dat de dalende trend niet voor alle thema's doorzet in het derde jaar (zie Figuur 4.4). Zo is er van het tweede naar het derde jaar geen significante daling in interesse in de thema's vluchtelingen en terrorisme. Leerlingen zijn ook niet minder geïnteresseerd in het thema misdaad, al daalde de interesse in dit thema ook al niet van het eerste naar het tweede jaar. Misdad is en blijft kennelijk een thema waar jongeren erg geïnteresseerd in zijn. De daling in de thema's klimaat en armoede zet wel door van het tweede jaar naar het derde jaar.

Geen verschillen meer in maatschappelijke interesse op basis van migratieachtergrond

Net als in het eerste en tweede jaar zijn meisjes in het derde jaar meer geïnteresseerd in maatschappelijke thema's dan jongens. De daling in maatschappelijke interesse verschilt niet per geslacht.

Wat betreft migratieachtergrond waren leerlingen met migratieachtergrond in het tweede jaar geïnteresseerder in maatschappelijke thema's dan leerlingen

Figuur 4.4
Interesse in verschillende maatschappelijke thema's van eerste-, tweede- en derdeklassers in het VO

zonder migratieachtergrond. In het derde jaar is dit verschil weggefallen, met name omdat de daling onder leerlingen met migratieachtergrond iets sterker is. Als we kijken naar de specifieke achtergrond, zien we wel dat leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond meer maatschappelijke interesse hebben dan leerlingen zonder migratieachtergrond of met een westerse migratieachtergrond.

Qua verschillen in opleidingsniveau zien we in het derde jaar dat leerlingen van het vwo geïnteresseerder zijn dan leerlingen op het havo, die weer geïnteresseerder zijn dan leerlingen op het vmbo. Vergeleken met een jaar eerder vindt de daling vooral onder leerlingen van het vmbo en havo plaats: de maatschappelijke interesse onder vwo-leerlingen blijft nagenoeg gelijk.

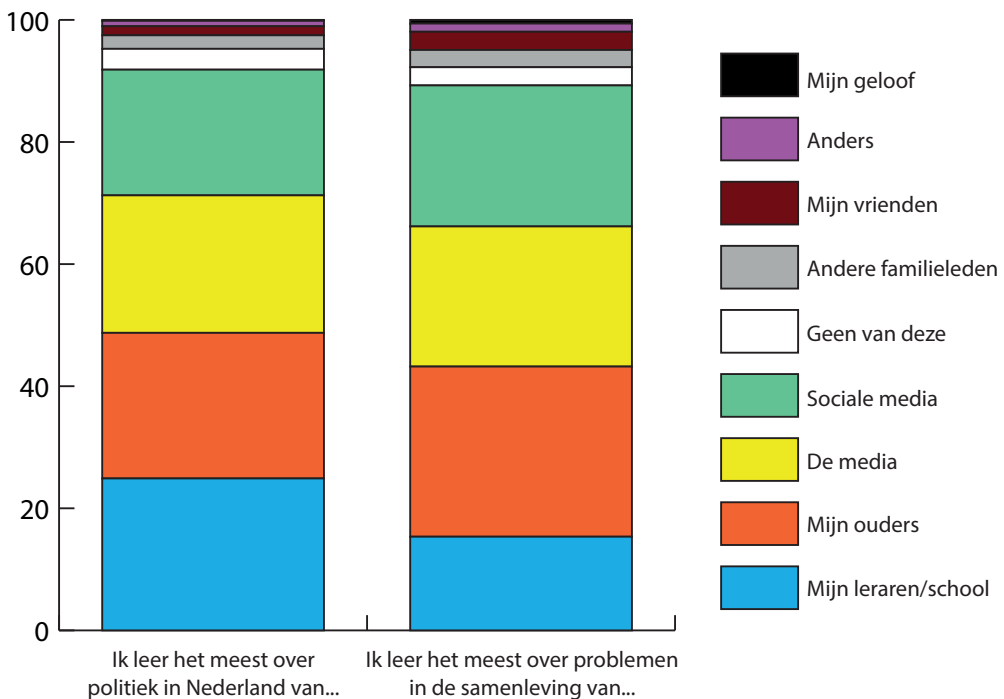
Tot slot hebben leerlingen met een hoge sociaaleconomische status in het derde jaar meer interesse in maatschappelijke thema's dan leerlingen met een lage of midden sociaaleconomische status. Maatschappelijke interesse neemt vooral af voor leerlingen met een midden sociaaleconomische status en blijft gelijk onder hen met een lage of hoge sociaaleconomische status.

4.4 Politieke socialisatie

Jongeren leren over politiek en ontwikkelen politieke houdingen en attitudes in een proces dat politieke socialisatie wordt genoemd (Hyman, 1959). In eerdere rapporten (Thijs et al., 2019; Van der Meer et al., 2021) hebben we aandacht besteed aan verschillende socialiserende actoren. Er is met name gekeken naar hoe vaak leerlingen met ouders, vrienden en leraren over politiek en samenleving praten. Dit jaar vragen we leerlingen direct naar wie de grootste invloed heeft op hun politieke kennis: van wie zeggen zij zelf het meeste te leren over politiek? Ook kijken we naar de toon van socialisatie: als ouders of vrienden over politiek praten, is dit dan in positieve of negatieve zin?

Leerlingen leren op school het meest over politiek, en van ouders het meest over maatschappelijke problemen

In het derde jaar is, net als in het tweede jaar, aan de leerlingen gevraagd van wie zij het meeste leren over politieke en maatschappelijke problemen. Vanwege de grote rol die sociale media spelen in het leven van jongeren, is dit jaar ook de antwoordoptie 'sociale media' opgenomen. Door het toevoegen van deze optie zijn de resultaten van dit jaar echter niet op een goede manier te vergelijken met de resultaten van vorig jaar. Uit de resultaten van dit jaar (zie Figuur 4.5) blijkt inderdaad dat sociale media voor jongeren een belangrijke plaats innemen in de informatievoorziening over politiek en maatschappelijke problemen: sociale media staan op de vierde plek van belangrijkste informatiebron voor zowel politiek (21 procent) als maatschappelijke problemen (23 procent). Net als

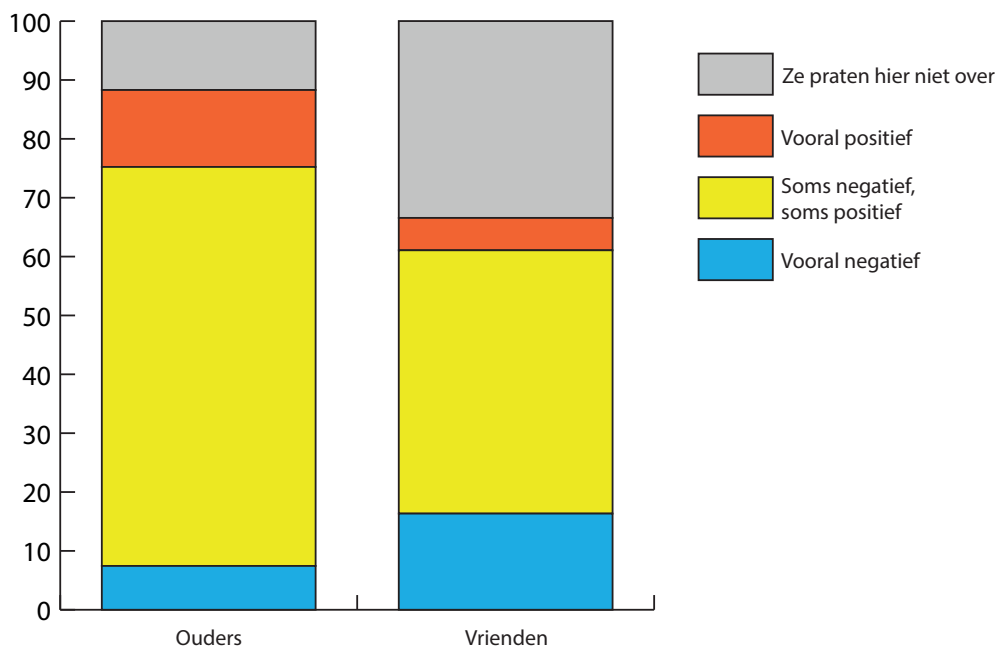

Figuur 4.5 Van wie leren derdeklassers in het VO het meest over politiek en maatschappelijke problemen?

vorig jaar zeggen jongeren het meest te leren over politiek en maatschappelijke problemen van school, ouders en media. Opvallend is dat jongeren in de derde klas vaker aangeven dat zij van leraren en school het meest over politiek (25 procent) leren en relatief minder over maatschappelijke problemen (15 procent). Ouders zijn daarentegen een grotere informatiebron voor maatschappelijke problemen (28 procent) dan voor politiek (24 procent). Net als vorig jaar is het aantal leerlingen dat aangeeft dat zij van vrienden, andere familieleden of geloof het meest leren over politiek en maatschappelijke problemen klein.

Vrienden praten vaker negatief of helemaal niet over politiek dan ouders

Het is niet alleen interessant om te weten hoe vaak leerlingen met personen om hen heen praten over politiek en maatschappij, zoals in de eerste twee jaren is gevraagd, of van wie zij denken zelf het meeste te leren, maar ook wat de toon is in dergelijke gesprekken. Als ouders/verzorgers of vrienden praten over politiek, hoe klinkt dat dan? De leerlingen kunnen kiezen voor de antwoordopties ‘vooral negatief’, ‘soms negatief, soms positief’, ‘vooral positief’ of ‘ze praten hier niet over’. Uit de resultaten blijkt dat vrienden over het algemeen vaker vooral negatief of helemaal niet over politiek praten dan ouders (zie Figuur 4.6).

Figuur 4.6. Toon in gesprekken over politiek van ouders/verzorgers en vrienden van derdeklassers in het VO

4.5 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we gekeken naar politieke kennis, politieke interesse en het proces van politieke socialisatie. Politieke kennis en interesse zijn belangrijke voorwaarden voor een gezonde democratie. Om tot een weloverwogen deelname aan het politieke proces te komen is het belangrijk dat burgers een bepaalde mate van kennis hebben over het democratische systeem en het politieke landschap.

De resultaten stemmen positief: tijdens de eerste drie jaar van de middelbare school neemt het niveau van politieke kennis toe. In de derde klas kunnen leerlingen meer politieke partijen noemen en hebben zij meer kennis over democratische basiswaarden dan in eerdere jaren. Bovendien zet de afname in politieke en maatschappelijke interesse, die wij zagen van de eerste naar de tweede klas, niet door. Vergelijken met het tweede jaar hebben derdeklassers zelfs meer interesse in de politiek. Deze resultaten lijken een tijdelijke ‘puberteitsdip’ in maatschappelijke en politieke betrokkenheid (Eisenberg et al., 2004; Geijssel et al., 2012), zoals wij die bijvoorbeeld kennen uit onderzoek in het Verenigd Koninkrijk (Keating et al., 2015), te ontcrachten. Het is dan ook de vraag of deze stijging zich de komende jaren doorzet, of dat deze stijging vooral te wijten is aan de Tweede Kamerverkiezingen die in dit jaar plaatsvonden.

Qua verschillen in politieke kennis en interesse zijn er, naast continuering, ook een aantal interessante veranderingen. Zo valt het verschil in politieke kennis en politieke interesse tussen jongens en meisjes in het derde jaar weg. In eerdere jaren konden jongens meer politieke partijen noemen, hadden zij meer kennis over democratische basiswaarden en hadden zij meer politieke interesse dan meisjes. In de derde klas is er voor deze onderdelen echter geen verschil meer tussen jongens en meisjes, hetgeen vooral te wijten is aan een relatief grotere stijging van politieke kennis en interesse onder meisjes. Meisjes zijn in het derde jaar nog wel meer geïnteresseerd in maatschappelijke problemen dan jongens. Ook sommige verschillen op basis van migratieachtergrond vallen weg: in de derde klas hebben leerlingen met een migratieachtergrond geen hogere politieke en maatschappelijke interesse meer dan leerlingen zonder migratieachtergrond.

Verschillen op basis van opleidingsniveau en sociaaleconomische status blijven over het algemeen hetzelfde. Leerlingen met een hogere sociaaleconomische status en leerlingen van hogere opleidingsniveaus hebben meer politieke kennis en interesse dan leerlingen met een lagere of midden sociaaleconomische status en leerlingen van lagere opleidingsniveaus. Daarbij lijkt het verschil in het aantal politieke partijen dat leerlingen kunnen noemen eerder toe te nemen tussen de verschillende opleidingsniveaus dan af te nemen. Het wordt de komende jaren interessant om te kijken wat het effect gaat zijn van maatschappijleer, wat veelal in het derde en vierde jaar wordt gegeven.

Literatuur

Almond, G., & Verba, S. (1963). *The civic culture: political attitudes and democracy in five countries*. Princeton: Princeton University Press.

Dam, G. ten, Dijkstra, A. B., Veen, I. van der, & Goethem, A. van (2020). What do adolescents know about citizenship? Measuring student's knowledge of the social and political aspects of citizenship. *Social Sciences*, 9(12), 234. doi.org/10.3390/socsci9120234

Eisenberg, N., & Morris, A.M. (2004). Moral cognitions and prosocial responding in adolescents. In: R.M. Lerner & L. Steinberg (red.), *Handbook of adolescents* (pp. 155-188). 2nd ed. Hoboken, NJ: Wiley.

Geijssel, F., Ledoux, G., Reumerman, R., & Ten Dam, G. (2012). Citizenship in young people's daily lives. Differences in citizenship competences of adolescents in the Netherlands. *Journal of Youth Studies*, 15(6), 711-729.

Hyman, H. (1959). *Political socialization*. New York: Free Press.

Jennings, M. K., & Niemi, R. G. (1978). The persistence of political orientations: An over-time analysis of two generations. *British Journal of Political Science*, 8(3), 333-363.

Keating, A., Green, A., & Janmaat, J. G. (2015). *Young adults and politics today: Disengaged and disaffected or engaged and enraged? The latest findings from the citizenship education longitudinal study (CELS)*. London, UK: University College London Institute of Education.

Lijphart, A. (1997). Unequal participation: Democracy's unresolved dilemma presidential address, American Political Science Association, 1996. *American political science review*, 91(1), 1-14.

Maurissen, L. (2020). Political efficacy and interest as mediators of expected political participation among Belgian adolescents, *Applied Developmental Science*, 24(4), 339-353.

Prior, M. (2010). You've Either Got It or You Don't? The Stability of Political Interest over the Life Cycle. *Journal of Politics*, 72(3), 747-766.

Thijs, P., Kranendonk, M., Mulder, L., Wanders, F., Ten Dam, G., Van der Meer, T., & Van de Werfhorst, H. (2019). *Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs. Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen jaar 1 - 2018/2019*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Thomassen, J. (2007). Democratic values. In R. J. Dalton & H. Klingemann (Red.), *The Oxford handbook of political behavior* (pp. 418-434). Oxford: Oxford University Press.

Wet Burgerschapsonderwijs (2021, 1 aug). Geraadpleegd van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2021-321.html#d17e115>

Onderzoeks- verantwoording

5.1 Hoe kwam de vragenlijst tot stand?

Wat is de opzet van de vragenlijst?

Het ADKS beoogt leerlingen gedurende de middelbare school te monitoren. Daarom is het van belang om dezelfde vragen herhaaldelijk, in verschillende leerjaren, voor te leggen. Een groot deel van de vragenlijst in jaar 3 is daarom gebaseerd op kernvragen die we in jaren 1 en 2 hebben geïntroduceerd.

Niet elke vraag wordt elk jaar herhaald. Veranderingen in de vragenlijst van jaar tot jaar hebben drie redenen: sommige vragen stellen we eenmalig, bijvoorbeeld om een bepaald concept of een theorie verder uit te diepen. Andere vragen stellen we niet elk jaar maar met grotere tussenpozen. En weer een derde groep vragen variëren we over de jaren heen, hoewel ze hetzelfde onderliggende concept meten. Dit geldt bijvoorbeeld voor vragen over politieke kennis.

Al met al bestaat de vragenlijst uit een vast deel, een semi-vast deel, en een volledig flexibel deel.

Welke concepten?

Aan het begin van het ontwerp van de kernvragenlijst zijn er diverse expert-meetings geweest. Hierin werd gesproken over de concepten die in een vragenlijst over de ontwikkeling van democratische kernwaarden gebruikt zouden moeten worden. Politicologen, sociologen, psychologen en onderwijskundigen hebben in verschillende bijeenkomsten ideeën aangedragen voor concepten en de bijbehorende vraagstelling. Ook buiten de universiteit is er gesproken met verschillende organisaties over de belangrijkste concepten die gemeten moeten worden bij onderzoek naar de ontwikkeling van democratische kernwaarden. Na deze bijeenkomsten heeft onze onderzoeksgroep de belangrijkste concepten eruit gefilterd. Voor inspiratie zijn we verder gaan kijken in verschillende datasets.

Uit deze bijeenkomsten kwamen onze drie centrale onderzoeksthema's. De eerste is de ontwikkeling van democratische kernwaarden. Hierbij gaat het om verticale waarden en daarmee de verhouding tussen de jongeren en de Nederlandse democratie en rechtsstaat. Ook de spanningen tussen verschillende kernwaarden in verschillende situaties staan hier centraal. Daarbij kan worden gedacht aan de spanning tussen vrijheid van meningsuiting en kwetsen, of meerderheidsbesluitvorming en consensus. Daaropvolgend is het tweede thema de kennis en houding van jongeren tegenover de politiek. Hierbij gaat het om het meten van politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, maar ook politieke kennis en politiek cynisme worden hier gemeten. Het laatste thema is politieke socialisatie en structurele verschillen tussen jongeren. Hierbij staan de sociaaldemografische verschillen tussen jongeren en de rol van ouders, vrienden en scholen centraal.

1) Democratische kernwaarden

Om de houding en hechting van jongeren ten aanzien van de kernwaarden van een democratische rechtsstaat te meten, hebben we een overzicht gemaakt van vragenlijsten en datasets waarin deze kernwaarden van een democratische rechtsstaat gemeten worden bij zowel volwassen als jongeren. Dit zijn bijvoorbeeld vragen uit de ICCS, COOL5-18, YeS, Belgian Political Panel Study, CELS, ESS, EVS en WVS. Hierin hebben we bekeken of de kernwaarden die we zouden willen onderzoeken eerder onderzocht zijn en of deze vragen ook geschikt zouden zijn voor jongeren vanaf het eerste jaar van het voortgezet onderwijs. Uit deze inventarisatie bleek dat er wel studies en datasets zijn waarin democratische kernwaarden gemeten worden, maar dat dit weinig tot niet onder 12- of 13-jarige jongeren is gebeurd (zie ook Kranendonk et al., 2019).

We hebben voor nagenoeg alle thema's – soms geïnspireerd op andere vragen – eigen vragen ontwikkeld. Omdat uit de inventarisatie bleek dat er weinig tot geen studies zijn die de tegenstrijdigheid van verschillende waarden onderzochten, hebben we deze vooral zelf invulling gegeven. Hierbij gaat het om vragen over democratische besluitvorming, vrijheid van meningsuiting, trias politica, vrijheid en solidariteit. We hebben eerst geprobeerd valide vragen voor de concepten te bedenken en daarna deze terug te vertalen naar eenvoudigere en begrijpelijker taal voor leerlingen vanaf het eerste leerjaar op de middelbare school.

2) Politieke houdingen en kennis

De houdingen die jongeren hebben ten aanzien van de politiek zijn deels gebaseerd op voorgaande vragenlijsten en datasets. Hieruit zijn vragen over politieke interesse, maatschappelijke interesse, politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen gehaald en waar nodig vertaald naar het Nederlands. Na de vertaling is gekeken of de vragen en antwoorden nog steeds een valide meting lijken te vormen, en vervolgens – waar nodig – teruggebracht naar begrijpelijke taal voor middelbare scholieren. De vragen over politieke kennis wijken af van die in jaar één, omdat herhaling van dezelfde kennisvragen in meerdere jaren kan leiden tot leereffecten onder de leerlingen: als leerlingen na de enquête de juiste antwoorden opzoeken (of eerder onthouden) zou het onderzoek zelf de meting van kennis beïnvloeden, wanneer we de vragen het jaar erna herhalen.

3) Politieke socialisatie en structurele verschillen

Ook voor de vragen ten aanzien van politieke socialisatie en structurele verschillen hebben we gebruik gemaakt van, en inspiratie opgedaan uit voorgaande vragenlijsten en datasets. Hierbij is gekeken naar de meest voorkomende vragen over politieke socialisatie als discussiefrequentie met ouders, vrienden en leraren, het meten van het discussieklimaat, en actieve deelname aan deze discussies. In latere jaren hebben we ook andere structurele kenmerken toegevoegd. Dit omvat onder

andere normen rond gender, maar ook verschillende manieren om de samenstelling van het sociale netwerk van de leerlingen in kaart te brengen.

Voor het meten van structurele verschillen tussen leerlingen is in dit rapport vooral gekeken naar sociaaldemografische kenmerken. Hoewel deze vragen vaak voor zich spreken (jongen/meisje, opleidingsniveau) is er bij het vragen naar bijvoorbeeld gezinssituatie en SES ook gekeken naar vragen en uitkomsten uit vorige datasets en waar nodig terugvertaald naar begrijpelijke bewoording voor leerlingen op de middelbare school.

De sociaaldemografische kenmerken leggen we leerlingen in principe maar één keer voor, bij hun eerste deelname aan het onderzoek. Na die eerste deelname is er geen reden om de vragen te herhalen.

Jaar 3: Voornaamste aanpassingen aan de vragenlijst

Naast de rolatie van enkele vragen, hebben we in jaar 3 een aantal vragen toegevoegd om specifieke concepten uit te diepen. Het voornaamste nieuwe concept is populisme, het beeld waarin een homogeen en goed volk tegenover een gecorrumpeerde elite staat. Daarnaast hebben we vragen toegevoegd over het voornaamste maatschappelijke probleem dat leerlingen zien, en wie zij het best in staat zien om die problemen op te lossen. Ten slotte hebben we generieke vragen toegevoegd over het sociale netwerk van de leerling.

Tot slot hebben we ook in jaar 3 een experiment toegevoegd aan de vragenlijst. Dit experiment gaat over de geneigdheid om politiek actief te worden onder een reeks condities.

Jaar 3: Pilot

Net als elk jaar hebben we ook in jaar 3 een pilot uitgevoerd. Dat was uiteraard lastiger, aangezien de dataverzameling plaats moest vinden tijdens forse beperkingen die door de Corona-pandemie waren doorgevoerd. De pilot vond plaats op 1 school (leerlingen uit de tweede klas mavo/havo). Hierbij stonden twee aspecten van de vragenlijst centraal: de duur van de vragenlijst en de validiteit en begrijpelijkheid van de concepten. De pilot leidde tot lichte aanpassingen aan de vragenlijst.

5.2 Dataverzameling

Steekproeftrekking

Om te bepalen welke scholen benaderd zouden worden is allereerst een gestratificeerde steekproef getrokken van een aantal gemeenten. De vijf strata zijn bepaald aan de hand van de grootte en stedelijkheid van de gemeente, bestaande uit de

1) vier grootste gemeenten van Nederland (de zogenoemde G4), 2) andere grote gemeenten (de zogenoemde G40), 3) randgemeenten, 4) stedelijke gemeenten die niet tot de G4, G40 of randgemeenten behoren en 5) landelijke gemeenten. Tabel 5.1 geeft de selectie van gemeenten weer.

Tabel 5.1. Selectie gemeenten in de steekproef naar de vijf strata

G4	G40	Randgemeenten	Overige stedelijke gebieden	Landelijk
Den Haag	Heerlen Leeuwarden Zaanstad Oss	Maassluis Amstelveen	Hoogeveen Leerdam Zevenaar Waddinxveen Weert	Ermelo Oldambt Nederweert Brielle Neder-Betuwe Zuidhorn

De strata zijn zo ontworpen zodat er een oververtegenwoordiging zou zijn van schoolvestigingen in stedelijke gebieden. De motivatie achter deze selectie is de onderzoeksinteresse in ongelijkheden, die meer voorkomen in stedelijke gebieden.

Binnen de geselecteerde gemeenten zijn vervolgens alle schoolvestigingen per brief en telefonisch benaderd om deel te nemen aan het onderzoek. Met deze aanpak is gepoogd spreiding over Nederland en een vertegenwoordiging van alle typen scholen binnen de steekproef te stimuleren. Met typen scholen bedoelen we alle niveaus (van praktijkonderwijs tot gymnasium), alle denominaties, verschillende breedtes en andere karakteristieken op het niveau van de scholen. De schoolvestigingen zijn gelokaliseerd aan de hand van de documentatie van Dienst Uitvoering Onderwijs (online beschikbaar). De gemeente Oss is later aan de steekproef toegevoegd omdat er geen deelnemende scholen in Heerlen waren, waardoor er een ondervertegenwoordiging van scholen in de regio Zuid was ontstaan.

De gegevens waarop dit rapport is gebaseerd zijn tussen maart en juli 2021 verzameld aan de hand van vragenlijsten die op uiteenlopende wijzen en in beginsel aan alle derdejaars-leerlingen op de deelnemende scholen zijn voorgelegd. Bij de deelnemende scholen zijn de ouders/verzorgers van alle leerlingen uit de eerste klas benaderd om toestemming te geven voor het opslaan van de gegevens van hun kind ten behoeve van het onderzoek. Voor leerlingen die in het tweede jaar nog geen toestemming hadden, werd het verzoek tot toestemming aan de ouders herhaald. In het derde jaar hebben we geen nieuwe

pogingen gedaan om extra ouderlijke toestemmingen te vergaren, vanwege de grote beperkingen die corona al hadden opgeleverd.

In jaar 1 zijn in totaal zijn er 137 vestigingen van scholen benaderd, waarvan er 49 bereid waren om deel te nemen aan het onderzoek (35,8 procent). In jaar 2 namen nog 43 scholen deel. Van alle leerlingen in deze scholen heeft ongeveer 48 procent toestemming gehad. Actieve toestemming was een vereiste vanwege de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). De gegevens van leerlingen die deze toestemming niet kregen, werden niet opgeslagen.

Jaar 3: Aanpassing in de steekproeftrekking

Door de beperkingen die corona oplegde aan scholen wijzigde de steekproef in jaar 3 ten opzichte van jaar 2 en 1.

De steekproef van scholen veranderde ten eerste doordat verschillende locaties moesten afhaken omdat zij het niet wenselijk of mogelijk achtten om tijdens de beperkingen van de corona-pandemie de vragenlijst af te nemen. Gelukkig is geen van de belangrijke schooltypen hierdoor uit het onderzoek gevallen. Daarnaast is het aantal leerlingen afgenomen, niet alleen omdat er minder scholen deelnemen, maar ook omdat er binnen sommige scholen minder klassen deel hebben genomen en de wijze van dataverzameling leidde tot een lagere respons, met name als de dataverzameling buiten de lessen om verliep via een algemene weblink.

Dientengevolge vielen in jaar 3 het aantal scholen (33) en leerlingen (1219) flink terug vanwege de door de pandemie opgelegde beperkingen. Een eenduidige inschatting van de relatieve grootte van de steekproef binnen scholen is dat jaar door de complexe dataverzameling niet goed mogelijk. We verwachten een herstel in jaar 4, omdat de beperkingen rond corona goeddeels waren opgeheven.

Corona en de wijze van dataverzameling

De data zijn verzameld tussen maart en juli 2021. Dit is een half jaar later dan de oorspronkelijke planning. De vertraging is ingegeven door de pandemie. Dit leidde in het hele proces van dataverzameling tot complicaties. Door de pandemie hadden de meeste scholen grote beperkingen in beschikbaarheid en toegankelijkheid. Het was niet altijd mogelijk om bij scholen langs te gaan voor dataverzameling, zoals in voorgaande jaren gebruikelijk was. Omdat het onderwijs in deze periode voor een groot deel digitaal plaatsvond, is de ADKS-dataverzameling hierop aangepast. We hebben gekozen voor een hybride wijze van dataverzameling langs drie opties voor dataverzameling. Op sommige scholen was de traditionele wijze mogelijk: klassikaal, met onze tablets of op een eigen laptop, onder supervisie van een onderzoeker of student-assistent (om instructies te geven of vragen te beantwoorden). Op andere scholen hebben leerlingen hun vragenlijst

ingevuld tijdens een digitale les, op hun eigen laptop of tablet, waar mogelijk onder begeleiding van een docent en van ons (voor instructies en/of vragen). Bij enkele scholen waren deze opties niet mogelijk, maar hebben leerlingen een algemene weblink ontvangen via welke ze de vragenlijst individueel in konden vullen, op eigen laptop of tablet en in eigen tijd. Hierbij was geen testleider aanwezig, en is toelichting over de vragenlijst per mail aan de leerlingen gestuurd.

Leerlingen werden gevraagd om de vragenlijst zelfstandig in te vullen. Daar hadden we bij de algemene weblinks geen zicht op. Leerlingen konden bij eventuele moeilijke begrippen uitleg krijgen, bijvoorbeeld door een tekstballon op het scherm aan te klikken. De vragenlijst duurde gemiddeld 30 minuten om in te vullen; voor het praktijkonderwijs was een kortere en eenvoudigere vragenlijst ontworpen.

Onderzoekers zorgden er bij klassikale afname voor dat alleen de antwoorden opgeslagen werden van de leerlingen die toestemming van hun ouders/verzorgers hadden. Bij de algemene weblinks werd dit gegarandeerd door enkele sleutelvragen. De antwoorden van leerlingen in jaar 3 werden anoniem gekoppeld aan de antwoorden uit voorgaande jaren.

Weging

We corrigeren voor beschikbare kenmerken via een weefactor. Die weefactor is gebaseerd op de leerlingenaantallen in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs in Nederland per denominatie en opleidingsniveau, afkomstig van DUO. We hanteren de gegevens uit het eerste jaar, omdat de registratie van scholen kan variëren over tijd. We hebben daarnaast een weefactor aangemaakt op basis van de leerlingen die aan alle golven van het panelbestand hebben deelgenomen.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Dit is een uitgave van:

Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen

Universiteit van Amsterdam

ADKS, UvA, 2022